

БЕСЕДЕ ДИДАКТИКЕ И УПОЗОРЕЊА: ЈОСИФ БРОДСКИ У ОБРАЂАЊУ СТУДЕНТИМА¹

Дефинисати неколико засебних категорија унутар есејистичког жанра и правити јасне разлике између њих није, по свим релевантним истраживачима тог корпуса, једноставно, брзо изводљиво и до краја могуће. Имајући у виду ширину израза, не изненађује што се писци неретко упуштају у есејистичке форме: испишују их паралелно са својим примарним радовима (проза, поезија, драма) или им је есеј вентил и бег од креативног стваралаштва. Између есејистичког рада и основног стваралачког опуса неретко се проналазе интертекстуалне везе, те овакви текстови – лако је у нашој књижевности сетити се примера Црњанског, Андрића, Киша, Пекића и др. – служе као оквир за читање и упознавање одређених аутора и њихових опуса. Тај оквир делује као теоријски и аутопоетички, и може да послужи као основа за анализу стваралаштва аутора који би се мање, или недовољно добро, разумели без ишчитавања њихових есеја. Форма есеја омогућава писцима да пишу о буквално било чему – „А писац есеја може да бира најразличитије теме: од размишљања о цвећу, мирисима, доколици, до разматрања литерарних дела или неког филозофског или научног проблема“ (Раичевић 2005: 6).² Имајући шансу да се изразе на задату тему, они одлазе у ширину која им је недоступна у прозном оквиру, недовољно кохерентна за поетско изражавање или не до краја адекватна за истраживање унутар драмских сцена. Стога се под именом „есеј“ и у границама овог жанра проналази буквално најшири спектар тематских истраживања и неки аутори ово прихватају као тле на којем могу да изразе све оно што иначе не могу – сва (ауто)биографска размишљања, лична и општа – и тако настављају тзв. *non-fiction* записи: есеји, мемоари, аутобиографије, интервјуи, разговори, преписке, итд. Одређени аутори јасно разликују своја *fiction* и *non-fiction* дела, те их свесно повезују и граде паралелу између оног што се, врло условно речено, *прегисавља* као фикција и онога што *би требало* да се сматра „истином/историјом/објективним записом“.

¹ Посвећено дипломцима Одсека за англистику Филозофског факултета у Новом Саду генерације 2010.

² Ова ауторка у уводном делу студије о есејистици Милоша Црњанског обрађује форму есеја, историјски развитак, значај и релевантне ствараоце који су је видели као „један мултижанр, или чак неку врсту наджанровског облика“ (Раичевић 2005: 6). Истичући разлике између Мишела де Монтења, који је овом облику дао име, и Френсиса Бејкона, Горана Раичевић указује на поделу на основу ова два родоначелника, оснивача две основне струје: „са једне стране је монтењовски ‘дискурзиван, неформалан и интиман’, а са друге ‘дидактичан, сажет, дистанциран’ бејконовски есеј“ (Раичевић: 10) – у есејима Бродског се виде одлике обе струје. Анализирајући значај капиталног есеја Вирџиније Вулф „Модерни есеј“ (1922), спора око „природе есејистичког жанра, његове природе и облика“ (Раичевић: 12) на релацији Ђерђ Лукач – Теодор Адорно, као и појединачне ауторе (Макс Бензе, Сретен Марић, Михаил Епштејн, и др.), ауторка уводи читаоца у теоријски оквир есеја и научни апарат битан ради разумевања било ког есејисте.

Одређени есејистички текстови су и премишљања о свету и дубоким и каткад проблематичним темама које опседају писце, а не могу да се изразе у прозној оквиру. Стога је важност есеја велика и, премда су недовољно пропраћени, читани и анализирани,³ опус неких аутора постаје разумљивији и потпунији уколико се чита заједно са њиховим есејима.

Усредсређујући се на Јосифа Бродског и његов есејистички рад, јасно је да је он исписао велик број аналитичких текстова у којима тумачи значајна имена књижевности, као и друштвене појаве, па чак и оне у којима комбинује поетичко, аутобиографско и интерпретативно. Уз ове се може наћи и неколико беседа⁴ прочитаних у свечаним приликама пред публиком – ту су говори на скуповима, сајмовима, конференцијама и симпозијумима („Стане које зовемо изгнанством“, „Како читати књигу“, „Профил Клио“, „Мачје, мјау“), говори приликом добијања награда („Лице са посебним изразом (беседа поводом доделе Нобелове награде)“, „Песничка правда“, „Непристојна понуда“), есеји настали на основу предавања („Катастрофе у ваздуху“, „Удварање неживом (четири песме Томаса Хардија)“), па чак и реаговање на говор Вацлава Хавела, тадашњег председника Чехословачке („Писмо председнику“). Беседе написане на одређену тему, по позиву, махом су нетипично огледног типа и представљају донекле супротност уобичајеној слици ствараоца који сам, у тишини, пише о ономе што га инспирише и нагони на рад. Овај текст ће стога обрадити три прилике у којима се Бродски обраћа студентима завршне године три америчка колеџа током 1980-их година. Овај тзв. *commencement speech* се, по обичају, организује на завршетку сваке школске године, а институције – средње школе и факултети – упућују позив својим алумнистима или познатим личностима из сфере књижевности, уметности, музике, филма, телевизије, политике, економије, индустрије и сл., зависно од профила академске установе. Они се обраћају завршној генерацији, матурантима или дипломцима, и обично се осврћу на неколико типичних тема, као што су позиција интелектуалца данас, борба за људска и мањинска права, шта младе људе у публици чека након завршетка образовања, проблеми са запошљавањем или генералном ситуацијом у свету, геополитичким, исто-

³ У тексту „Проплани есеја“ (*Дело*, Београд, 1976, XXII, бр. 5, стр. 1–17) Сретен Марић наводи дискрепанцију између броја есеја о роману, поезији и есејистици, барем до половине 1970-их: „Али погледајте: о сонету је на хиљаде расправа, о роману исто тако. Колико Ви знате студија о есеју, не гледајући у библиографије? Ја осим ове три (В. Вулф, Лукач и Адорно, прим. Г. Р.), само Бенсејев есеј (Макс Бенсе, прим Г. Р.). А о роману бих Вам могао набројати, по памћењу, тридесетак“ (према Раичевић: 5).

⁴ Непосредни циљ беседништва, по Живојину Симићу, је да „убеди, задиви или подстакне слушаоце. Оно увек заступа, брани, или уздиже свога штићеника и стреми да му осигура победу, па био он човек, народ, људска раса, правда, истина, слобода, идеологија итд. Беседништво је увек било и дефанзивно и офанзивно интелектуално оружје човека и његових заједница, и моћно им је помогло у њиховој еволуцији и борби за опстанак. Оно је и штит и мач. Оно је најплеменитије средство за утицање на људе; племенитије од новца, племенитије од наређења, јер утиче на људе путем убеђивања, а не путем мита и принуде“ (Симић 1966: VII). Беседништво подстиче слушаоце и утиче на њих убеђивањем и разумом, а данас се повезује са политичким говорима. Најзад, „[р]азвитак науке повољно је утицао на развитак научног беседништва. [...] Беседништво је данас моћно средство за одбрану вечних и универзалних права човека и народа. Научно беседништво по важности данас долази одмах после политичког беседништва, јер је данас наука, због свог огромног развитка, на челу људског напретка. Судско беседништво је важно као што је и увек било, а увек има прилике и за пригодно или свечано беседништво“ (Симић: X), а управо је ова последња категорија релевантна у случају Бродског.

ријским и друштвеним питањима, итд. Због честог понављања и обраде неколицине тема ове прилике не сматрају вреднима у књижевно-уметничком смислу, мада се међу говорницима каткад, посебно у познатијим и битнијим институцијама са већим буџетом, нађу врхунска имена савремене сцене. Тако се од ових обраћања и који махом нису текстови вредни дубоке анализе нађу неки вредни помена и ван те одређене генерације ученика или студената и календарске године, ван контекста обрађених тема и ван имена особе која је одржала дати говор.

Управо су такви – ефективни, интригантни, применљиви, упечатљиви и комплексни – говори Бродског на Вилијамс колеџу, Мичигенском универзитету и Дартмут колеџу 1984, 1988. и 1989.⁵ Аутор се не ограничава на један ниво излагања већ обучава студенте о мање познатим аспектима живота и нимало суптилно упозорава на будућност по завршетку образовања и иступања из школе која штити од стварног света и искушења. Овај текст ће та три говора покушати и да повеже са још једним обраћањем студентима – оним из пера и гласа Дејвида Фостера Воласа из 2005.⁶

На крају, текст ће се концентрисати на засебно место које ова три есеја заузимају унутар рада Бродског, и неће формирати интертекстуалне и компаративне везе са његовим песничким радом.

1984: Зло не спава

Хронолошки гледано, Бродски је први говор одржао у свету који је, гледано из данашње перспективе, био много гори од оне злокобне визије познатог енглеског романописца и есејисте и који је, јасно је, био тек претеча за касније „најгоре од свих могућих светова“. Они су, мање од деценије након те године, не само достигли дистопијску верзију орвеловске стварности, већ и доказали да је оно о чему је руско-амерички списатељ говорио том приликом и даље живо, без плана да нестане. Овај говор под једноставним и описним насловом „Говор на свечаности доделе диплома“, односно “A Commencement Address”, првобитно је објавио *The New York Review of Books* у августовском броју 1984. године, недуго након саме прилике у којој је одржан. Уврштен у збирку изабраних есеја *Less Than One: Selected Essays* две године касније (New York: Farrar, Straus & Giroux, 1986), он је један од осамнаест текстова награђених престижном Наградом националног кружока критичара. Ови есеји су и код нас преведени 1989. (*Уговољити сенци*, превеле Неда Николић Бобић, Јасмина Тешановић и Љубица Стрнчевић, Горњи Милановац: Дечије новине;

⁵ Цитати из ових обраћања ће бити пренети из превода (бројеви у заградама наглашаваће страницу одакле је цитат):

- Јосиф Бродски. „Говор на свечаности доделе диплома“. *Соба и њо: изабрани есеји*, превела Неда Николић Бобић. Београд: Russika, 2008, стр. 280–285.
- Јосиф Бродски. „Говор на стадиону“. *Туја и разум*, превела Неда Николић Бобић. Београд: Russika, 2007, стр. 114–121.
- Јосиф Бродски. „Похвала досади“. *Туја и разум*, превела Неда Николић Бобић. Београд: Russika, 2007, стр. 87–94.

⁶ Цитати из овог обраћања ће бити пренети из превода (бројеви у заградама наглашаваће страницу одакле је цитат):

- Дејвид Фостер Волас. „Ово је вода“, превео Мухарем Баздуљ. *Време*, бр. 1045, 13. јануар 2011, стр. 50–54.

есеј о којем је овде реч је у преводу Ј. Т. насловљен „Говор на крају школске године“), те 2008. (*Соба и ѿ: изабрани есеји*, превела Неда Николић Бобић, Београд: Russika) мада овог говора нема у преводу изабраних говора *Разговори и беседе* из 1988. (избор, превод и белешка Неда Николић-Бобић, Београд: Књижевне новине). Као један од оних који су се издвајали од осталих по фокусу не на критику и есеје (о Достојевском, Платонову, Мандељштаму, Монтелеу, Одну, Кавафију, Цветајевој, Ахматовој, и др.) већ друге теме, „Говор на свечаности доделе диплома“ јесте специфичан не само за стваралаштво и поетику Бродског, него и гледано са феноменолошке стране.

Писати или приповедати своје мишљење о свеprisутним темама у садашњем тренутку може деловати непотребно колико и изазовно, а приступати теми Зла – и то баш тако: Зла са великим почетним словом – говорећи о њој окупљеној групи студената, родитеља и професора, на прво читање делује необично. Међутим, имајући на уму положај који је Бродски тих година заузимао у светској књижевности, као и промене и изазове којима је био окружен, овакав приступ према скоро дупло млађим људима заправо се не намеће као необичан или на било који начин чудан, већ дидактиван и позивајући на опрез. Јер, оно што се протеже кроз ова три есеја јесте јасна позиција коју песник заузима: окружен колегама, пред студентима који једнако снажно осећају срећу и олакшање због завршетка колеџа и стрепњу за будући живот, он је на пиједесталу, за микрофоном, као говорник даје себи улогу приповедача, учитеља, мудраца који на основу своје турбулентне прошлости описује дипломцима шта их чека. И сваки од есеја ће то обрадити са посебним освртом на зацртани тематски оквир, било да је у питању Зло, Савети за живот или Досада. Песник не говори о стварима о којима је уобичајено говорити у свечаним приликама и не хвали младе већ их саветује и указује им на негативне појаве које их чекају, а којих сами – због стања човечанства, ограничености људске перцепције или фаличног образовног система – још нису свесни.

Први есеј има дводелну структуру: упозорење на постојање и свеprisутност Зла, те (не)способност суочавања са њим кроз филозофију пацифизма.

Говорећи о овом феномену током XX века, немогуће је не споменути Жоржа Батаја, Хану Арент, Јулију Кристеву, Николаја Берђајева и неколико других аутора, али можда пре свих Жана Бодријара који о њему пише од књиге *Прозирноси зла: оилед о крајносним феноменима* (1990) до *Пакџа о луцидноси или интелијенција Зла* (2004), а говор Бродског са првом наведеном дели закључке и формира компаративан однос. Тако већ прве реченице обраћања позивају на опрез и дају назнаке о чему ће бити речи – „Без обзира на то колико храбри или обазриви били, у животу вам предстоји да се непосредно сукобите са оним што се назива Зло. Ту не мислим на неко својство из готског романа, већ најблаже речено, на опипљиву друштвену стварност која је ван ваше контроле“ (280) – али и дефинишу који „корпус“ песник има на уму: он не говори о метафизичком Злу, ономе које вреба само поједине чланове друштва или особе којима је усуд наменио злу судбину као цех за грехе. Не: он има на уму свеобухватност Зла и чињеницу да оно обузима све људе, ере и меридијане, а при томе је и врло опипљиво и приметно: „Живот је тако структуриран да Зло може бити практично свеprisутно, макар зато што је у стању да се појављује преобучено у добро“ (280). Овде се већ наговештавају две теме које увек прате говор о Злу – очигледна свеprisутност и однос који формира са Добром. Бодријар наводи да је немогуће постићи било шта „разлучивањем Добра од Зла: сан је то да се раставе и још фантастичнија утопија да се поново измире“ (Бодријар 1994: 120): укратко, ова два појма су истовремено спојена и раздвојена, и јесу и нису исти. Овај Лин-Јанг однос не може се прекинути, а изо-

лација Добра од Зла је немогућа. Међутим, методолошки приступ обради теме разликује два аутора: док Бодријар наводи *ошше* аксиоме и закључке који су до сада толико пута потврђени да се не доводе у питање – било да се ради о томе да у одређеним друштвима борба Добра и Зла више и не постоји,⁷ да се људи плаше Зла више но што су у стању да признају⁸ иако је то оправдано имајући у виду да се одређене структуре моћи управо њиме користе да би заплашиле своје жртве⁹ – Бродски своју визију Зла и „теорију“ о њему преноси дипломцима Вилијамс колеџа у дидактивном модусу обраћања, покушавајући пре да их упозори него уплаши.

Док први говори да ми „више не умемо да изговоримо Зло“ (Бодријар 1994: 81), други га објашњава и преноси у свет студената који, колико већ наредног дана, постају чланови заједнице. Он их упозорава да провере да ли је оно што су сматрали „Добрим“ заиста такво и да ли су њихове представе о овом појму истина или лоша перцепција заснована на незнању и наивности. Имајући у виду узраст своје публике, чињеницу да су тек нешто више од две деценије на свету и да су већи део тог периода – бар значајан део њих, претпоставља се – провели ван домања катастрофалних представа Зла, Бродски се изражава у саветодавном маниру, а не ауторитативним тоном који би се у том тренутку могао очекивати од аутора који би искористили прилику за промовисање одређене идеологије, филозофије, политике или наметање личног става. А ако говорник донекле и чини то, његов приступ је блажи: „Према томе, било би паметно да своје представе о добру подвргнете најстрожој могућој провери [...] То, наравно, може постати свакодневни посао и добро је ако је тако. Зачудиће вас, међутим, колико ствари које сматрате *својим* и *гобрим*, без посебног прекрајања пристају вашем непријатељу. Поставља се чак питање није ли он ваш одраз, јер је у Злу најзанимљивије то што је оно у потпуности *људско*“ (280, курзив Д. Б.). Предлажући овај интроспективни приступ, Бродски студентима не говори да морају да схвате да је Добро заправо субјективна категорија, већ наговештава како је боље да сами дођу до тих закључака. Идеја да су Добро и Зло комплементарни концепти људске природе среће се и код Бодријара, али док је Добро заправо дијалектички однос Добра и Зла, Зло је порицање те дијалектике и инсистирање на раздвајању. Тек када остане само, одвојено од свог позитивног пола, Зло може да „води игру“ и устали се као недвосмислени принцип који побеђује.¹⁰ Против њега нема победе; труд је бесмислен. Иако се као начин борбе против Зла намеће и потрага за Добрим¹¹, она доведи до сумњивих резултата дискусију се враћа на почетак: нема спаса. Ипак, Бродски предлаже другачији приступ.

⁷ „У прозирним системима, хомеостатичким или хомеофлуидним, нема стратегије Добра против Зла, постоји само она Зла против Зла – стратегија најгорег“ (Бодријар 1994: 64).

⁸ „Чак се више ни обогањени не назива ‘богаљем’, толико се плашимо Зла, толико грцамо од еуфемизама, да бисмо избегли именовање Другог, несреће, неуништивног“ (Бодријар 1994: 78).

⁹ „Суочен са целим светом, у потпуно неповољном политичком, војном и економском односу снага, ајатолах располаже једним јединим оружјем које је нематеријално, али није далеко од тога да буде апсолутно оружје: принципом Зла“ (Бодријар 1994: 77).

¹⁰ „Добро се састоји у дијалектици Добра и Зла. Зло се састоји у порицању те дијалектике, у радикалном раздвајању Добра и Зла и, сходно томе, у аутономији принципа Зла. Док Добро претпоставља дијалектичку заверу Зла, Зло се темељи на самом себи, на потпуној неспојивости. Оно, дакле, води игру и принцип Зла је тај који побеђује са владавином вечне сукобљености“ (Бодријар 1994: 130).

¹¹ „Главно је уперити пројектор у добром правцу. Али ми не знамо који је правац добар. Треба претражити небо. Већином је реч о тако далеким догађајима у метафизичком смислу, тако да они

Истичући да је „најсигурнија одбрана од Зла крајњи индивидуализам, властито мишљење, оригиналност, чак ако треба, и ексцентричност [јер] Зло воли стабилност“ (280–281), враћа се сврси есеја: има ли бољег приступа говору на крају школске године него да се потенцира индивидуалност и специфичност коју свако од дипломаца мора да оствари? Као увод у шест савета за живот који ће бити у фокусу наредног есеја, „Говор на стадиону“, ово је један од дидактичних момената обраћања Бродског. (Узгред, и Бодријар наводи сличну идеју: „Онај ко господари светским симболима другојачења и разлике он је господар света. Ко мисли разлику тај је антрополошки надмоћан [...] Он има сва права, пошто је он тај који их изумева. Ко не мисли разлику и не игра игру разлика, тај мора бити истребљен“ [Бодријар 1994: 125].) У свету у којем се Зло не може истребити пошто је свеопште, једини савет омладини је да буде самосвесна и самостална јер се само избегавањем униформности налази сопствену прилику за живот. Ипак, пре но што понуди своје савете за борбу, Бродски истиче нешто што се неколико година касније проналази и код Бодријара, мада у мало опширнијем облику и формулисано на другачији начин: како објаснити и описати свеprisутност Зла? Слушаоци који су се 1984. нашли на Вилијамс колеџу и сви каснији читаоци априорно и потпуно недвосмислено знају да је Зло свуда око њих и ово не треба доводити у питање, посебно у садашњем тренутку и након свих друштвено-политичких промена који су се десиле у последње две деценије, али ипак треба пронаћи сажете дефиниције. Бодријар у неколико наврата потцртава идеју да је Зло свуда („Јер је стварни проблем, једини проблем је овај: куд се деде дакле оно Зло? Свуда: анаморфорза савремених облика Зла је без краја“ [Бодријар 1994: 77].) и да се преобразило у све негативне аспекте стварности¹² – расизам, тероризам, вируси, вандализам и насиље су појавни облици једног (нај)вишег концепта. Они се стално обнављају и окрећу, а овај уроборос подједнако једе и себе и цео свет: један зао чин рађа други, а он рађа трећи, и тако даље, јер се круг насиља не може затворити. Напослетку, у неколико речи: „Зло је, слично проклетом уделу, оно што се обнавља властитим трошењем. То је неморално економски, као што метафизички може бити неморална нераздвојивост Добра и Зла“ (Бодријар 1994: 102) – све док оно постоји, постоји и прилика да се обнови. Са друге стране, Бродски нуди мало мање мрачан опис: он такође истиче обим Зла и немогућност да се избегне, али га приближава читаоцима/слушаоцима и повезује са њиховим референтним оквирима: „С обзиром на његову величину и снају, с обзиром, што је најважније, на умор оних који му се супротстављају, Зло се данас може сматрати не етичком категоријом, већ физичким феноменом који се не изучава у епрувети него се уноси у географске мапе. И не говорим вам све ово зато што сте млади, свежи и што живот стоји пред вама као чиста хартија. Не, страница је црна од прљавштине и тешко је поверовати у вашу способност и жељу да је очистите“ (281, курзив Д. Б.). Зло није невидљиво и неопипљиво – оно је свуда око дипломаца који су, упркос невеликом животном веку, већ у прилици да искусе упрљану свакодневицу. Враћајући се на почетну идеју да је оно не апстрактно већ опипљива друштвена

изазивају само лако светлцање на екранима. Треба их развити и увеличати као фотографије“ (Бодријар 1994: 103).

¹² „У једном друштву које, од силне предострожности, од слања у смрт својих природних упоришта, од прања насиља, истребљивања својих клица и свих проклетих удела, од естетичке хирургије негативног, хоће да има посла само са прорачунатим управљањем и говором о Добру, у једном друштву у коме више нема могућности да се каже Зло, оно се преобразило у све вирусне и терористичке облике који нас опседају“ (Бодријар 1994: 77).

стварност, Бродски стиже до поенте¹³ – како се супротставити Злу у борби која је од старта изгубљена? – која уводи у други део есеја: „Говорим, разуме се, о чувеном окретању и другог образа“ (281).

Идеја ненасилног, тј. пасивног отпора је, како сам истиче, позната из тумачења Беседе на Гори из *Библије*,¹⁴ и од стране људи као што су Лав Толстој, Махатма Ганди, те Мартин Лутер Кинг млађи. Ови и други пацифисти се против Зла не боре насиљем и новим злом, већ га прихватају упркос непопуларности која проистиче из недовољно развијене демократије модерног друштва и чињенице да је морална победа нематеријална и самим тиме недовољно добра (281). На крају рекавши да „Зло пушта корен онда кад неко помисли да је бољи од другог“ (282), Бродски ипак упозорава – то што ћете некоме окренути други образ и не пристати на освету значи да сте морални победник, бољи и узвишенији човек од вашег непријатеља, али и да ће противник ваш потез протумачити као конформизам и пристајање на ново насиље које неће бити спречено. Другим речима: докле год будете трпели Зло и окретали други образ, имате једнаке шансе да се *сѝасиѝе* (ако непријатељ схвати узалудност свог насилног поступка) и будете и даље *наѝагани* (ако он прихвати ваш изазов). Квака 22, тј. пат позиција у интерпретацији Бродског сада делује ближе ономе што пише Бодријар – ма шта радили и како год поступали, студенти неће избећи Зло.

Ипак, руски песник окреће стрепње дипломаца на привидно веселију тему и дидактички се враћа на приповедачки колосек кратком анегдотом о руском затворенику који је 1960-их, након што је натеран да цепа дрва са осталим осуђеницима, радио цео дан без престанка и хране, немо протестујући против неправедно наметнутог физичког рада, што је напослетку довело до тога да у том затвору више нису увођене присилне физичке активности. Узимајући га као пример за практичну примену Беседе на Гори и епитом пасивног отпора, Бродски додатно хуманизује своје излагање и кулминира практичним закључком: ненасилни отпор и окретање другог образа обрће позицију моћи у модерном свету: на тај начин жртва постаје победник и стиже у активни положај „духовног нападача“. Зло постаје безвредно и бесмислено јер се на њега не одговара новим Злом већ покорношћу која умањује нападе и нанету штету, па је стога могућа победа која је „не морална, већ егзистенцијална“ (284) – ова победа има практичан значај јер унижава Зло и уништава га одбијањем да настави његов циклус. Због перспективе победе и могућности да се нешто промени, Бродски сугерише окретање другог образа као „свесне“, „хладне“ и „добровољне“ одлуке, али такође нуди и много опрезнији савет: не треба пристајати на пацифистички чин без размишљања, већ само ако се има у виду да Беседа на Гори садржи више од једног чина прихватања насиља (ударац по образу, узимање кошуље, терање на „једну миљу“, итд.), а, уколико се пристане само на први без обазирања на остале, то онда није ненасилан отпор. Тада је питању погрешно тумачење текста, а „стих извађен из контекста може

¹³ „Говорим вам с једноставним циљем: да вам укажем на начин супротстављања који ће вам једног дана добро доћи, и начин који вам може помоћи да из сусрета са Злом изађете мање упрљани, можда и победоноснији од својих претходника“ (281).

¹⁴ Овај део Јеванђеља по Матеју се такође назива и „Јеванђељска беседа на Гори“, а пето поглавље укључује садржај, са подназивом „Освета“, на који се Бродски позива: „Чули сте да је казано: ‘Око за око, и зуб за зуб.’ А ја вам кажем да се не противите злу, него ако те ко удари по десном образу твој, окрени му и други; и који хоће да се суди с тобом и кошуљу твоју да узме, подај му и хаљину; и ако те ко потера једну миљу, иди са њим две. Који иште у тебе, подај му; и који хоће од тебе да позајми, не одреци му“ (*Библија – Свеѝо ѝисмо Сѝароѝ и Новоѝ завѝѝа* 2005: 894).

да вас претвори у богаља“ (284) – ово упозорење је такође адекватно и за будуће академске каријере студената. Аутор позива на опрез и свеобухватну анализу метафоре јер се само тако може избећи обнављање Зла; ако се прибегне ограничавању ове паралеле на само један њен конститутивни део, стиже се до негативног резултата, а то је не само дуг период кобне политике тоталитарног система и уништавање слободе мишљења¹⁵ (актуелно и данас, двадесетак година након говора на Вилијамс колеџу), већ и, напослетку, „препуштање територије Злу, уз одлагање разумевања његових слабости. Јер Зло, подсећам, само има људски облик“ (284).

Завршавајући, Бродски се враћа на почетну тезу и потенцира своју позицију наспрам младих слушалаца. Он се осећа негодно због ситуације у коју је стављен, да као говорник саветује дипломце баш о овој теми (иако ју је сам бирао) пошто је окретање другог образа и пристајање на пасивни отпор дубоко индивидуална ствар („сусрет са Злом се увек одиграва један на један“ [285]) коју сваки појединац може, или не мора, да учини. Стога саветовати друге о томе је незахвалан чин („Саветовати, а камоли наговарати некога на употребу тих својстава, ако и није сасвим погрешно, онда је непристојно“ [285]) који песник сада препознаје и признаје – ако ова тактика одговара начину његовог живота, филозофији и поетици коју заступа, то не значи да ће одговорати неком другом, или било коме од присутних. Свестан тога, он финишира крајњим истицањем да у свету у којем живи никако не може бити сигуран ко је од његових слушалаца будућа Жртва, а ко Злочинац и стаје, не желећи да превише открије потоњој групи јер не сумња да постоје и *шакви* дипломци. Ова скептичност ипак препушта место релативно позитивном крају: Бодријарову потрагу за Добрим током које треба претражити небо Бродски описује као наду „да ће жртва увек бити довитљивија, оригиналнија и предузимљивија од злочинца“ (285) и инсистирање да публика схвати да није побеђена „без обзира на однос снага“ докле год има шта да понуди и сачува „своју кожу, кошуљу, капут и удове“: ако то постоји, постоји и шанса за победу жртве, односно принципа Добра.¹⁶

На крају, упоредна анализа Бродског и Бодријара доводи до идеје да су обојица, мада под другачијим околностима и не из истих побуда, дошли до сличних закључака. Они јесу истине које се не доказују (Зло је свеprisутно, Добро је његово наличје и мање Зло, свако насиље рађа наредно, итд.), али су у огледима оба аутора прецизно описане и поткрепљене пригодним примерима и широким познавањем теорије. С временом се Бодријар наметнуо као неприкосновени ауторитет који се увек помиње у вези са истраживањем Зла, али се може утврдити да и Бродски изводи закључује на сличан начин; но, он нема претензије ка успостављању ауторитета у овој области већ су његове намере пригодног карактера и спој беседништва, библијског контекста и дидактике.

---

¹⁵ „Етика заснована на погрешно наведеном стиху у знатној мери је пољуљала вољу нације да се супротстави полицијској држави. Оно што је уследило, добро је познато: шест деценија окретања другог образа, претворило је лице нације у једну велику модрицу, тако да јој сада држава, уморна од тог насиља, пљује у лице. Као и у лице света“ (285).

¹⁶ Ипак, за Бодријара, то Добро није искључиво и недвосмислено позитивно без удела Зла; оно је само мање Зло и покушај његовог умањивања, а не нестајања: „Штавише, то Добро, та идеална вредност, схваћено је данас на заштитнички, беднички, негативан и реакционаран начин. Оно је умањивање Зла, предострожност од насиља и безбедност. Снисходљивост и потиштена снага добре воље, која сања само о правилности једног света и не прихвата да сагледа кривуљу Зла и интелигенцију Зла“ (Бодријар 1994: 81).

1988: Савети младом дипломцу

Наредна беседа, „Говор на стадиону“ (“Speech at the Stadium”), одржана је у децембру 1988. године у граду Ан Арбор пред дипломцима Мичигенског универзитета. Овај есеј је уврштен у збирку *On Grief and Reason: Essays* (New York: Farrar, Straus & Giroux, 1995) и код нас преведен у избору *Туја и разум* (превела Неда Николић Бобић, Београд: Russika, 2007). Опет се крећући између есеја о песницима (Рилке, Фрост, Вергилије, Харди и др.) и оних о општијим темама, Бродски исписује двадесетак текстова међу њима је и говор приликом доделе Нобелове награде, „Лице са посебним изразом“, као и онај са банкета у част лауреата, „Песничка правда“. „Говор на стадиону“ је мешавина носталгичног сећања на Мичиген и Ан Арбор где је Бродски био гостујући професор 1970-их и 1980-их и, опет, дидактично-саветодавног приступа у којем се издваја неколико кључних тачака донекле најављених у „Говору на свечаности доделе диплома“.

Он је сада у знатно другачијој позицији од оне у којој је био четири године раније, али се овај есеј безмало наставља на основну тезу претходног и формира целину. Аутор сада не описује феноменологију Зла, његове појавне облике, примере и тактике борбе против њега, већ приступа на другачији начин: дипломцима из класе 1988. упућује савете за живот у свету који је оцртао отрежњујућим говором 1984. Опет свестан повлашћене позиције, Бродски прво успоставља контекст на фону евоцирања сопствених успомена на универзитет и библијских прича, а онда приступа дидактичком обраћању. Савети које износи нису куртоазни и безазлени већ суштаствени и погађају тему на најадекватнији начин. Ипак, имајући на уму претходни говор, овај је очекиван наредни корак у отрежњењу студената, што је песник схватио као свој говорнички позив: свестан незнања са којим дипломци ступају у живот и чињенице да их академске институције не припремају за све што их очекује, преузео је на себе проповедничку улогу да освети младе генерације.

Раније описујући живот као Зло са мноштвом варијација, он га сада, већ у првој реченици, дефинише као игру „са многим правилима, али без судије“ (114) у којој је боље посматрати него изучавати књиге, па чак и оне религијског карактера. Овом изјавом већ на почетку донекле дискредитује значај образовних установа – на којима је и сам радио – и потенцира од раније познату индивидуалност. Песник је свестан да студенти пред њим не познају Библију, као што ни они које је сретао при првом доласку у Ан Арбор такође нису („могу са сигурношћу да претпоставим да ви [...] још мање познајете Писмо од оних који су седели за овим клупама рецимо пре шеснаест година, када сам одважио да први пут ступим на ово тле [мада ни] пре шеснаест година, ваши претходници нису о Библији ништа знали“ [114]), али је и у стању да направи компаративни пресек те две епохе – иако ниједна генерација није потпуно упозната са Библијом, међу оном старијом је ипак било појединаца који су „бар могли да наведу десет божјих заповести, а други су се чак сећали назива седам смртних грехова“ (114). Дâ се претпоставити да тај однос није баш потпуно тачан и да говорник ипак са скепсом гледа на нова времена услед носталгије за прошлим, али, узевши у обзир његов однос ка религији и критички поглед на стварност и америчко друштво, читалац је склон да му поверује. Међутим, какве везе познавање Библије има са пригодним говором недавног нобеловца? То да ли они знају религијске списе или их не знају неће те младе људе припремити за сурову игру живота. Бродски циља на познавање

„правила“ живота и идеју да се она крију колико у Библији и законима,¹⁷ толико и у нечему другом: индивидуалним схватањима и личним саветима.

Напомињући да не говори из анархистичке позиције у којој понижава образовни систем зарад вере и филозофије, нити поставља своје ставове као најбитније и једине које студенти треба да прате („Али ја нисам овде да бих величао врлине било које конкретне вере или филозофије, и није ми задовољство, као многима, да чиним замерке савременом систему образовања или вама, његовим потенцијалним жртвама“ [115]), стрепње Бродског не леже у ниподаштавању публике („На вас гледам као на дружину младих разумно-егоистичних душа, очи вашег веома дугог странствовања“ [115]), већ у сумњи у сопствену моћ реторичко-дидактичног излагања: „[П]итам се чиме бих могао да вам будем од користи. Знам ли о животу нешто што би вам могло помоћи или би вам било значајно, и ако нешто знам, постоји ли начин да вам ту информацију пренесем?“ (115) Свестан да себе не сматра потпуно адекватним да оправда улогу која му је дата, он истовремено прави дистанцу од свог излагања, али и долази до суштине: није на њему да намеће забране и дели сугестије општег типа, иако има повода за то (услед година и животног умора од ствари које тек чекају дипломце), већ треба да пронађе медијум у којем ће истаћи битно. Отуд му преостаје да дели „[у] најбољем случају, само појединачне савете“ (115) – свестан да није пророк, а место и време не одговара библијском, Бродски не доноси нових десет заповести нити њихове ажуриране дефиниције и интерпретације. Сасвим људски, његови савети су обични: „[О]во је неколико несређених скица, нашкрабаних у жутом нотесу негде у Калифорнији – то нису плоче са религиозним текстом. Игноришите их, ако вам је воља, подвргните сумњи, ако је потребно, заборавите их, ако друкчије не можете: у њима нема ништа што обавезује. Ако вам нешто од тога сада или у будућности буде од користи, биће ми драго. Ако не буде, мој вас гнев неће стићи“ (115–116). Песник не наступа препотентно и ауторитативно; напротив, услед година и искуства скоро очински дели савете и себи даје за право да их едукује приступу неколико животних ситуација, а индивидуалну рецепцију и интерпретацију оставља свакоме понаособ.

А његових шест постулата су: вредност језика и изражавања, однос према родитељима, самосталност, скромност, позиција жртве и опраштање. Неке од ових идеја потичу из хришћанства, што и Бродски помиње алудирајући на десет заповести и седам смртних грехова, али он није проповедник у класичном смислу, већ преносилац искуства и интерпретатор. Стога није необично од песника да почне са истицањем важности језика и неговања прецизности: „Настојте да обогатите свој речник и да поступате с њим као са својим банковним рачуном. Поклоните му много пажње и трудите се да повећате своје дивиденде“ (116). Наравно, пред њим је више стотина академских грађана који би до тада већ требало да имају истанчан стил и израз, пишу радове, поезију и прозу, па и имају донекле формирана мишљења о свету и начин да их искажу, вербално и писмено. Ипак, није поента да се они претворе у заробљенике писане речи и литературе, већ да постану „софистицирани говорници“ који се изражавају „што потпуније и јасније“ – не да би импресионирали околину разговорима о испразним стварима квази-уметничке вредности, већ зарад вишег циља. Бродски сугерише да би студенти требало да постигну уравнотеженост, у психичком смислу. Тешко је у овом тренутку не помислити на његову биографију, прогоне, изгнанство, борбу и сналажење, посебно у тренутку када он каже да „нагомилавање неизговореног,

¹⁷ „Могу само да се надам да је, када се сведе коначни рачун, човек богатији ако се руководио правилима и табуима које је одредио неко сасвим неопипљив, а не само словом закона“ (114).

недовољно артикулисаног, може довести човека до неурозе“ (116) и запитати се колики је део свог искуства песник уградио у овај сегмент излагања. Пошто се стално каска за проживљеним и људи генерално нису у стању да изразе оно што их је снашло, све ово „штетно утиче на психу“, а лек против неуроза је артикулација осећања, мишљења и искуства. Као пут до тога Бродски препоручује речнике и поезију: прве чешће, друге с времена на време.¹⁸ Само се самоиницијативним поспешењем властитог израза могу избећи озбиљни психолошки проблеми.

Очигледно се настављајући на једну од заповести – поштуј оца и мајку – али уз додатно објашњење, Бродски позива студенте да буду добри према родитељима, не само зато што су родитељи, већ ради очувања сопственог унутрашњег мира: „трудите се да се не буните против њих јер ће они, вероватно, умрети пре вас, тако да се можете ослободити бар тог осећаја кривице, кад већ не можете туге“ (116). Опет потенцирајући индивидуалну црту, њему је јасно да се само очувањем појединачне трезвености може постићи бољитак. Уз то, побуна против родитеља је бесмислена јер је од почетка осуђена на пропаст услед своје једноставности – поврх тога што није тешко усмерити бунт на члана породице,¹⁹ за Бродског је ово само поза: то што свршени студент, рецимо, неће узимати новац од родитеља да би се осећао одрасло или самостално га не чини ни одраслим ни самосталним. Поврх свега, ово је конформистичко мишљење и „буржоаски манир“ јер се привидни бунтовник задовољава својим чином бунта „ментално, што му даје сигурност“ (117). Једна од најупечатљивијих духовитих опаски која крије најсажетију истину је финална реченица овог дела: наиме, Бродски сматра да је избегавање узимања новца од родитеља заправо практично, с обзиром на то да ће они пре смрти ионако све оставити деци, те се овај бунт намеће као „веома ефективна мера штедње. Мада је камата убитачна и, рекао бих, води у банкротство“ (117). Очекивати нешто, у будућности, што има потенцијала, добро је и обећавајуће, али стићи до тога, посебно ако сте уметник у гладовању, представља посебан изазов.

Актуелност и релевантност које се двадесетак година након говора Бродског уочавају и у свету данашњице можда најједноставније је препознати у позиву студентима да не верују политичарима и да се не уздају у њих, али „не зато што су тупоглави и непоштени, што је најчешћи случај, већ због замашности њиховог посла који превазилази и најбоље међу њима“ (117). Међутим, намера говорника није да понижава и позива на анархију – на крају крајева, „[с]вет није савршен; Златни век никада није постојао нити ће га бити“ (117) и стога није могуће постићи успех политичким средствима у борби против социјалног зла – већ да изнова истакне важност самосталног размишљања и деловања: „У светлу тога – или, боље рећи, у мраку – мораћете се ослонити на властиту, домаћу кухињу, тј. управљати светом самостално – барем оним његовим делом који вам је доступан, који се налази у границама вашег домена“ (117). Напомињање вере у искључиво сопствене ресурсе постаје

¹⁸ „[Ч]овек не мора да се претвори у књишког мољца. Треба само да набави речник и да га чита сваки дан, а понекад и књигу песама. Речници су, међутим, по важности на првом месту. Има их много свуда око нас, уз неки се добија и лупа. Доста су јефтине, али чак и онај најскупљи (са лупом) стаје много мање од једне посете психијатру. Ако се ипак одлучите да одете код психијатра, обраћајте му се као да имате симптоме лексичког алкохолизма“ (116).

¹⁹ „Ако вам је потребно да се буните, буните се против оних који нису тако рањиви. Родитељи су превише блиска мета (као, уосталом, и сестре, браћа, супруге или мужеви); раздаљина је таква да не можете промашити“ (116–117).

лајтмотивски присутно у говорима Бродског, а искази о борби за властито место могу се компаративно анализирати са онима које износи у есеју „Мање од јединке“, уводном у збирци *Соба и ѿо: изабрани есеји*. Наиме, у овом аутобиографско-есејистичком запису аутор описује одрастање, комунистички режим, проблеме и мисли које су га нагнале на бег из Русије и признаје да се он, лично, радије окретао бегу него борби са узурпаторима сопственог простора.²⁰ Он апелује не само на фокусирање на личне снаге, већ и на алтруистичку црту људи који су самостални и скромни: не треба се ослањати на политичаре, јер од њих нема помоћи, већ се држати сопственог пута и управљати светом самостално. Уз то, треба се одрицати комодитета и луксуза који би некоме представљало суштинску вредност. Закључујући овим суптилним позивом на хуманост у свету који (се) непрестано руши, Бродски апелује на помоћ другима: „Почните одмах да радите на томе, да све те корпорације, банке, школе, лабораторије, или где већ будете радили и чије се просторије даноноћно загревају и чувају, пусте унутра бескућнике да преноће бар сада, када је зима“ (117–118). Суморно осећање које се постиже када се чита књижевност стара више деценија или векова, и схвата да се до данас у друштвено-политичком смислу готово ништа није променило, јавља се и приликом читања ових редова Бродског. Наше доба, можда више него ранија, садржи дискрепанцију између броја бескућника и даноноћно загреваних просторија и празних кућа.

Апелујући и даље на самосталност, Бродски се окреће наредним двома тачкама, које су опет донекле инспирисане библијским учењима: иницијативом да студенти остану скромни и избегну статус жртве. Прва се тако открива као потреба за одржавањем уникатности у човечанству које свакако покушава да избрише сваку могућу јединственост и различитост, а говорник позива слушаоце да буду скромни и не претендују на врх друштвене лествице, јер тамо ионако има превише људи. Не треба, дакле, тежити недостижном, што такође значи и „избегавати најочигледније клишее, укључујући и луксузна издања“ (118), што је више него иронична опаска, с обзиром на то коме се обраћа. Ово зазирање од врха у себи крије још једну идеју, која је већ наговештена у есеју „Мање од јединке“ и која ће бити додатно разрађена у наредном, „Похвала досади“ – „Жудети за нечим што имају други, значи губити сопствену уникатост“ (118), тј. прихватити нешто већ општеприхваћено значи „одређену вулгарност у укусу“ и сасвим је супротно јединствености и самосталности које се намећу као исправни путеви. Бродски такође помиње да тежња ка ономе што имају други стимулише масовну продукцију, чиме се позива на есеј „Уметничко дело у веку своје техничке репродукције“ Валтера Бенјамина. Он, наиме, говори о томе како се уметничка дела мењају у новом свету и како долази до промене не само у њиховој рецепцији, већ и квалитету и, иако истиче да квалитет може да постоји упркос репродукцији,²¹

²⁰ „Ма колико било скромно место које себи пронађете за живот, ако га учините иоле пристojним, будите уверени да ће једнога дана неко ушетати и затражити га за себе, или још горе, пожелети да га са вама дели. Тада морате да се борите за то место или да га напустите. Увек сам више волео ово друго. Не зато што нисам у стању да се борим, него из одвратности према самом себи: изабрати нешто што привлачи друге означава одређену вулгарност у укусу. И уопште није важно да ли сте први открили то место. Чак је горе бити први, јер они који вас следе имају већи апетит од вашег, делимично задовољеног“ („Мање од јединке“, 16).

²¹ „Маса је матрица из које данас излази препорођен целокупни традиционални однос према уметничким делима. Квантитет је прешао у квалитет: много шире масе учесника створиле су промењен начин учествовања. Посматрача не сме завести то што се ово учествовање најпре јавља у озлоглашеном виду“ (Benjamin 1974: 145).

закључује да ова тенденцију уништава ауру²² која краси уметност: „Оно што овде отпада можемо сажети у појму ауре и рећи: у веку техничке репродукције уметничког дела закржљава његова аура. Поступак је симптоматичан; његов значај превазилази подручје уметности. Техника репродукције, можемо уопштено формулисати, одваја оно што је репродуковано из подручја традиције“ (Benjamin 1974:119). Тежња ка производњи доводи до масовне продукције чиме се традиција дрма, а уметност есенцијално губи на упечатљивости и квалитету, али се исто дешава и са њеним реципијентима. Чак и Бодријар примећује негативну особину истости и закључује да се из сличности рађа и васкрсава принцип Зла,²³ а и Бродски је донекле сличан закључак изнео у претходном говору.²⁴ На крају се он окреће практичнијим саветима – да не буду самољубиви, да буду сличнији поштенима, да носе неупадљиве боје („Мимикрија је заштита неутралности, не њено одрицање“ [118]), да говоре тише – који би студентима требало да обезбеде скромност, аскетски начин живота и срећу, и завршава алузијом на библијске заповести позивом да поштују и воле „ближњег свог“ и не појеле ишта туђе.

Потенцирање индивидуалности можда се најјасније очитује у позиву на избегавање статуса жртве – „Колико год био одвратан ваш положај, настојте да не кривите за то другога: историју, државу, претпостављене, расу, родитеље, месечеве мене, детињство, не-својевремено седање на ношу, итд.“ (119) – јер се преношењем кривице на другу особу поткопава индивидуална спремност за тражење решења. Надаље, ма колико статус жртве деловао привлачно и изазовно, јер се њиме оправдавају неуспеси и одбија преузимање одговорности, он није позитиван и стога му се треба супротставити и негирати губитке колико год је могуће. Све ово води до бољег схватања велике игре живота и успеха у тој непоштеној утакмици. Бродски пропагира прихватање и добрих и лоших аспеката живота, пошто без њих он није могућ: „Уопште, настојте да уважавате живот не само због његових дражи него и због његових тешкоћа. Оне су део игре и оно што је добро у томе је то да нису обмана. Сваки пут кад сте у проблемима, или на граници очајања, кад вас спопадну непријатности и потешкоће, имајте на уму: то живот разговара са вама на једином њему познатом језику. Другим речима, трудите се да будете помало мазохиста: без укуса мазохизма, смисао живота није потпун“ (119). Он студентима описује обе стране живљења и напомиње да је једнако битно прихватити пораз колико и победу, а гледати на себе као

---

²² Бенјамин такође помиње ауру на примеру разлике између филмских и позоришних адаптација познатих комада, те како то утиче на негативну рецепцију и погађа и дело, и глумце, и публику: „Ауру која се на позорници ствара око Магбета не може заменити аура која за живу публику постоји око глумца који игра Магбета. Специфичност снимања у филмском атељеу састоји се, међутим, у томе што публику замењује апаратура. Тако аура која се налази око глумца мора отпасти – а тиме, истовремено, и аура око приказаног лика“ (Benjamin 1974: 130).

²³ „У свим присилама сличности, изручивању разлика, у свим међашењима ствари са њиховим властитим кодом, постоји претња инцестуозног тровања, једног ђаволског другојачења које је покварило ту тако лепу машину. Под другим видовима, то је васкрсавање принципа Зла. У њему нема ни морала ни кривње: принцип Зла је напросто синоним за принцип враћања и начело несреће. У системима на путу да постану сасвим позитивни, па тако и лишени симбола, зло у свим облицима напросто је једнако вредно основном правилу повратности“ (Бодријар 1994: 61–62).

²⁴ „Поуздан знак опасности је број људи који дели вашу гледишта; не зато што се једногласност лако дегенерише у једнообразност, већ из вероватноће – садржане у већини случајева – да се племените побуде често покажу лажним“ (280).

на жртву чини их мање снажним и одговорним, и пружа прилику разним демагозима и „демонима“ да утичу на њихову стварност.

Слажући се са Артуром Шопенхауером, његовом песимистичком доктрином и тезом о томе да је овај свет најгори од свих могућих светова, што се, за разлику од идеја Готфрида Вилхелма Лајбница, заиста и показало тачним у XX веку, Бродски истиче и упозорава студенте: „Свет у који се спремате да крочите, не ужива добру репутацију. Бољи је са географског него историјског становишта; кудикамо је привлачнији визуелно него социјално. Он није драго месташце у шта ћете се ускоро уверити, и сумњам да ће постати много привлачније у време када га будете напуштали. Међутим то је једини свет који постоји и не постоји алтернатива, а ако би и постојала, ништа не јемчи да би била могло боља од ове“ (120). Ова теза повезује прву беседу са закључком потоње, као и референцу на цитат Роберта Фроста. Овом америчком песнику је посвећен цео есеј из 1994. године у књизи *Туја и разум*, тј. насловни есеј који је један од најобимнијих у збирци („Туга и разум“, превела Неда Николић Бобић, стр. 184–223) и сматра се једним од најбољих есеја о поезији овог песника. У свом говору на стадиону, Бродски сада цитира његову песму „A Servant to Servants“ из 1914. године („Слуга слугама“²⁵) и стих „Најбољи излаз је увек – до краја“ („The best way out is always through“ (овај цитат среће се и у другим записима Бродског, попут говора у Конгресној библиотеци у Вашингтону приликом примања титуле песника-лауреата 1991, касније објављеног под насловом „Непристојна понуда“) у којем сажима оно што истински жели да пренесе присутним дипломцима: свет је ужасан, али такав је какав јесте, и не може се мењати, те нико, а посебно не они, не могу ништа да ураде поводом тога сем да се боре до краја и самостално теже побољшању. Међутим, Бродски цитира још једну Фростову песму, „The Star-Splitter“ („Цијепач звијезда“) и њен стих „да живети у друштву значи опраштати“²⁶ којим уводи у последњи сегмент говора где позива на опраштање, игнорисање и заборав непријатеља и оних који загорчавају живот. Иако свестан да „[н]иједна индивидуа није сама по себи вредна да даје лекције о неправичности (или правичности)“ (120), па тако ни он сам, песник саветује: акције непријатеља зависе од реакција самог субјекта и добијају на значају само ако им се прида значај. Премда звучи прозаично и предвидљиво, паралела којом Бродски описује ову ситуацију („Зато пројурите кроз њих или мимо њих, као да су жуто, а не црвено светло“ [120]) упечатљива је. Говорећи да треба да опростити и заборавити, он опет призива хришћанску доктрину и евоцира важност индивидуалности – само ослобађањем „мозга некорисног труда“ могуће је доћи до спаса: „Такво решење би се тешко свидело анђелима, али би сигурно задало ударац демонима, а у датом тренутку то је најважније“ (121).

И овде Бродски прекида своју беседу, поново надајући се да је присутним дипломцима макар мало помогао, свестан да су они на добром путу да нешто учине од свог живота и да су пола посла већ обавили самим тим што су живи, рођени у време демократије и

²⁵ У нашем избору и преводу из 1996. године, ове песме нема међу онима из збирке *North of Boston (Сјеверно од Босџона)* из 1915. Она такође није укључена међу двадесет и три песме Роберта Фроста у антологији *Danse Macabre: Анџолоија анилојезичкој ѿеснишиѿва ог XIV го XX века*, избор, предговор и превод Владимир Јагличић. Крагујевац: Студентски културни центар, 2009, стр. 400–416. Ово издање је специјални тематски број часописа *Лийар* (год. X, специјал 38–40, зима, пролеће, лето, 2009).

²⁶ У преводу Милана Милишића у издању *Изабране ѿјесме* (1996), овај стих гласи: „Јер бити друштвен значи бити попустљив.“ (Фрост 1996: 72).

образовани на добром универзитету: „Најзад, добили сте образовање на Мичигенском универзитету, по мом мишљењу најбољем универзитету у земљи, већ и по томе што је пре шеснаест година пружио крајње неопходну помоћ најлењем човеку на земљи који, поврх свега, практично није говорио енглески – вашем покорном слуги“ (121). Вративши се на похвални тон и евоцирање личних успомена,²⁷ Бродски финишира у позитивном маниру предвиђајући дипломцима светлу будућност, чиме се враћа ентузијазму и похвалама којима публику убеђује да црна будућност у свету пуном Зла не мора бити тако црна уколико јој се адаптирају, прате праве савете, и имају среће.

1989: Осми смрти грех

У тренутку другог обраћања студентима у непуних годину дана, Бродски износи нешто што се можда може сматрати и пресеком његовог укупног есејистичког стваралаштва овог типа, јер говор насловљен „Похвала досади“ (“In Praise of Boredom”) комбинује неке раније изнесене тезе, али и алузије на живот и рад самог аутора, као и позивања на писце које истражује као теоретичар и критичар. У овом споју песника, говорника и аналитичара крије се трострукост улоге Бродског у светској књижевности друге половине XX века, а везе које успоставља са својом позицијом изгнанника, са једне стране, и филозофским начелима помоћу којих посматра живот, са друге, дају додатну вредност излагању. Оно је одржано у лето 1989. године пред дипломцима Дартмут колеџа у америчкој држави Њу Хемпшир, а објављено такође у збирци *Tuīa u разум*, те више пута касније у периодици, и као избор фрагмената и као целовито издање. Интересантно је да су ова два есеја – „Говор на стадиону“ и „Похвала досади“ – у збирци распоређена нехронолошки, те се каснији нашао пре првог, а есеј „Профил Клио“ (“Profile of Clio”) попуњава простор између њих. Међутим, уколико се читају по редоследу настанка, а посебно ако се „Говор на свечаности доделе диплома“ ишчита први, међу њима се уочава веза. Бродски надограђује идеје које преноси студентима из генерације у генерацију – иако је између првог и трећег говора прошло пет година, а више од двадесет и пет до данас, његове поруке једнако су упечатљиве као и када су први пут изговорене.

Приступ који се заузима у овом обраћању очигледан је већ у самом наслову – ако је лајтмотив првог било Зло, другог Савети за живот, сада је у питању нешто што би се у слободнијој интерпретацији могло назвати Поетика досаде: зашто се ова појава јавља, како утиче на човека, на које начине ће постати део живота присутних, да ли се може избећи или умањити, у ком смислу ће се будући живот публике разликовати од управо окончаног четворогодишњег периода релативне изолације. Иако је овај есеј мало мање дидактичан у односу на претходне, и он позива на опрез и даје информације које су студентима познате, али сами нису у стању да их разумеју.

Тако већ уводна реченица скреће пажњу на садржину говора: „Велики део онога што вас чека у животу биће изазвано досадом“ (87). Поредићи факултетску досаду коју могу да изазову предмети и професори са оном која настаје у каснијем животу, Бродски потоњу означава као неизбежну „психолошку Сахару“ која сужава хоризонт погледа на свет.

²⁷ „Овде сам држао предавања осам година; језик на којем вам се данас обраћам научио сам овде; неки од мојих бивших колега још су активни, други су у пензији, а трећи спавају вечним сном у земљи Ан Арбора по којој ви сада ходате. Јасно је да ово место има за мене изузетно сентименталну вредност и такву исту ће имати за вас после десет година“ (121).

Како ни сама досада нема тек један појавни облик и начин манифестовања, он је назива различитим именима („чама, мора, тескоба, равнодушност, депресија, сплин, апатија, кло- нулост, учмалост, пустош, малодушност, меланхолија“) која доказују његову ерудицију (сада се вреди сетити савета о истраживању речника и читању поезије) и ширину посма- трања. Он потцртава две ствари на којима ће се касније развијати остатак текста: чиње- ницу да је досада „веома сложена појава и у целини је производ понављања“ (87), те да би „најбољи лек за њу била би стална инвентивност и оригиналност“ (87) на коју и присутна публика младалачки дрско рачуна. Ипак, у сада већ стандардном маниру, говорник износи предвиђање о будућности само да би већ у наредном даху исказао и негативну, мрачнију страну: „Али авај, живот вам неће пружити такву могућност, јер је у животној механици главно – управо понављање“ (87). Живот, отуд, тражи иновативност да би се избегла до- сада, али је и не омогућава јер место задржава понављање, чиме се опет стиже до зача- раног круга.

Ово понављање присутно је у човечанству већ вековима и, ма колико напредак људ- ске врсте био очигледан, није све потпуно позитивно јер су иза ове генерације „векови досаде“, а вера у оригиналност и инвентивност толико испразна да се не може оценити никако другачије до узалудном. Ако се ретроактивно погледа на историју света, публика може да увиди „монотонију реалности живота чији је главни стих, пардон, стил – досада“ (88). Напредак је само бег од чињенице да је све исто, а оно у чему се најчешће тражи спас од досаде је уметност: у највећем броју случајева управо уметници верују да се у креатив- ном раду може избећи баналност свакодневице. Бродски ово не пориче у потпуности, али коментарише тако да постаје јасно на коју страну нагињу његова промишљања: „[Н]ајљући непријатељ уметности је, као што већ знате – клише. Зато није чудо што вас ни уметност не може научити како да излазите на крај са досадом. [...] Једини начин да уметност за вас постане уточиште од досаде, од тог егзистенцијалног еквивалента клишеа – јесте да сами постанете уметник. Мада, гледајући колико вас је на броју, та перспектива је мало вероват- на и прилично нереална“ (88). Не подилазећи публици и не говорећи да се међу диплома- цима налази велики број перспективних писаца, сликара, музичара, композитора, плесача и уметника других вокација које чека светла будућност коју ће стваралачки импулси учи- нити безбрижном и нимало досадном, Бродски се задржава на основном позиву због којег је за говорником: не да буде похвалан, китњаст и декоративан, већ да дипломцима пренесе сурову истину и нешто што ће им бити корисно, а што ће сами тек искусити у животу. Јер није довољно да се чак и у том тренутку потпуно посвете писању („Ако се сада и баците свом снагом на писаће машине, нећете се сасвим заштитити од досаде“ [88]), бу- дући да ће их такав избор довести до „одсуства признања и ниске зараде“, што иначе у стопу прати сваку врсту уметности, а посебно, како се чини, књижевност. Но, уметност има предност у односу на професије попут адвокатске, лекарске или чиновничке,²⁸ и кри- је спасоносну снагу јер није уносна и „прилично нерадо постаје жртва демографије“ (88) која је чинилац досаде колико и понављање. Бродски заснива своје ставове на искуству

²⁸ О овоме, између осталих, у не-есејистичкој форми и у скорије време пише и Миљенко Јерговић у делу *Рог*, али уз другачији приступ: „Бољи дио човјечанства чинили су лијечници и инжењери, и наравно умјетници: велики писци и глзбеници. Све друго је испод тога, мање важно и угледно. Жељезничари су рецимо, у тој хијерархији били високо изнад адвоката и правника. Били су први испод оних на врху, доктора и стројарских инжењера, мостоградитеља, инжењера за струју, фа- готиста“ (Јерговић 2013: 267).

на основу којег образује и ауторитет да говори о светском Злу и Советима за живот. Због њега је у стању да анализира прошлост и оно што је актуелно 1989. године,²⁹ али и да предвиди да ће у будућности, при преласку у нови век, доћи до „такве културно-етничке прерасподеле да ће она довести у питање ваш властити хуманизам“ (88). А до чега ће се онда стићи?

Бродски предвиђа да ће на почетку XXI века доћи до промене у перцепцији стварности и света и истиче да ће поменуте прерасподеле редуковати „перспективе оригиналности и инвентивности као противотрова од досаде“ (88). Наступиће такође и рентабилност датих категорија – они који буду оцењени као оригинални и креативни врло брзо ће се обогатити управо због тога што ће их те две особине разликовати од околине. И ако се данас погледа на уметност XXI века, може се приметити да су индивидуе које се (било позитивно или негативно) одликују различитошћу и свом таленту придодaju ексцентричност заиста популарне и имућне. Са друге стране, није све у новцу, а „нико [се] тако не досађује као богати људи, јер новац купује време, а особина времена је понављање“ (88) и зато Бродски упозорава да ће студенти подлећи досади изузетно брзо, чим им постану доступне „алатке самозаваравања“ и савремена техника која помаже да се заборави на сувишно време и пажња усмери на докона размишљања. Моћ ових алатки постаје све доступнија због увећане куповне моћи,³⁰ али и зато што нове генерације улазе у свет „у којем запис догађаја умањује сам догађај – у свет видеа, стереа, даљинског управљања, спортске одеће, тренажера који вас одржавају у форми да бисте поново проживели властиту или туђу прошлост, удахнули крвоток у конзервирано узбуђење“³¹ (89). О овоме пише Бодријар у делу које крије кључ савременог друштва, *Симулакруми и симулација*, осам година пре овог говора Бродског: „Онда цео систем губи сваку тежину, и сâм је још само један финовски симулакрум – не нестваран, него опонашајући, то јесте, привид који се никад више не размењује за стварно, него се мења у себи самом, у једном непрекидном кружењу чија референција и обим нигде не постоје“ (Бодријар 1991: 9). Четири фазе слике које Бодријар анализира и које од реалности доводе до симулакрума дају примат *запису догађаја* над *догађајем*; ова тенденција са краја XX века се у XXI продубила и постала уочљивија.

Иако не заговара беду и аскетски живот као у „Говору на стадиону“, Бродски сада истиче да је већа имућност предуслов за духовно сиромашнији живот,³² јер новац и материјалне

²⁹ „Можда звучим као мизантроп, али сам дупло старији од вас и становништво земљине кугле се на моје очи удвостручило. У време када ви дођете у моје године оно ће се увећати четири пута и то не на начин који очекујете“ (88).

³⁰ „Захваљујући савременој техници те алатке су многобројне колико и синоними за досаду. У светлости њихове функције – да вам помогну да заборавите на сувишно време – њихово изобиље је очигледно. Исто ће такво бити и испољавање ваше куповне моћи које ће се увећавати уз крцкање и зујање неких од оних инструмената које чврсто држе у руци ваши родитељи или рођаци“ (89).

³¹ Занимљиво је поредити ставове Бордијара из дела *Америка* са овим – он пише о џоингу као тековини савременог света и индивидуалности данашњег маратонаца која је неупоредива са ставом првобитног грчког тркача – „Победили смо!“ је постало „Успео сам!“ (Бодријар 1993: 23).

³² „Све што испољава извесну регуларност обилује досадом. То се у великој мери односи и на новац – како на саме новчанице тако и на њихово поседовање. Разуме се да не прокламујем сиромаштво као вид спасења од досаде [а] стварање нових монашких редова не изгледа особито забавно у нашој епохи видео-хришћанства. Према томе, вама – младима и дрскимма – нико не препоручује беду. Све што могу да вам предложим је да будете обазриви с новцем јер се нуле на вашим рачунима могу претворити у ваш духовни еквивалент“ (89).

ствари изазивају једнаку зависност као и наркотици.³³ (Знајући контекст и време у којем изговара ове реченице, може се приметити и још једна димензија говора овог песника – друштвена ангажованост која се ослања на пружање савета ван опсега стандардне дидактичке представе.) У вези са овим је и констатација да ни новац не доноси мир и спас од досаде јер ће дипломцима врло брзо додијати предности које он доноси („Као потенцијално имућнима, убрзо ће вам досадити посао, пријатељи, брачни другови, љубавници, поглед са вашег прозора, намештај или тапете у вашој соби, ваше мисли, једном речју – ви сами“ [90]) и стога ће кренути да изнова мењају свој свет и ствари око себе³⁴ и у непрекидној промени траже спас од баналности. Међутим, овај спас, као и онај од светског Зла, немогуће је наћи и након извесног времена ће се пробудити у сасвим другом животу и околностима, али са „оним истим устајалим осећајем према дневној светлости која се пробија кроз прозор“ (90) и схватити да бега нема, чак ни у сталним сеобама. Једино се може – и сада се стиже до другог дела излагања – пронаћи какво-такво решење против досаде: тог поменутог јутра, свако ће, зависно од „година или темперамента“, реаговати на један од три начина: „или ће вас ухватити паника или ће вас смирити познато осећање; или ћете још једном проћи кроз сву страхоту промена“ (90). Но, и у овом потоњем излазу постоји проблем – он води до нервозе и депресије, и постаје превелика, свакодневна преокупација. Наговештај спаса опет се уводи цитатом Роберта Фроста – „Најбољи излаз је увек – до краја“, а теорија Бродског представља варијацију на тај стих.

Наиме, он предлаже препуштање досади.³⁵ Да, она је свеобухватна, неизбежна, ужасна, али и неодвојив део живота, и стога је боље предати јој се него изгубити век безуспешно покушавајући да јој се утекне: „Кад вас обузме досада – предајте јој се. Пустите да вас смлави; зароните у њу, дотакните дно. С непријатностима је следећа ствар: што се пре дочепате дна, пре ћете испливати на површину. Идеја је – да се послужимо речима другог великог песника енглеског језика – да погледате у оно најгоре.“³⁶ Разлог због којег досада заслу-

---

³³ „А што се беде тиче, досада је најбруталнији део њене несреће и бекство од ње поприма веома радикалне форме у виду бурног протеста или наркоманије. Обе форме су привремене мада је несрећа беде бесконачна; обе су, због те бесконачности – скупе. Уопште, човек који убризгава хероин себи у вену чини то углавном из истог разлога из којег ви купујете видео: да избегнете сувишак времена. Разлика је ипак у томе што он губи више него што добија и његова средства спасења постају исто тако сувишна као оно од чега се спасава, много више него ваша. У целини, тактилна разлика између игле шприца и дугмета на стереу приближно одговара разлици између оштрине и тупости утицаја времена на сиромашне и богате. Укратко речено, било да будете богати или сиромашни пре или касније патићете од сувишка времена“ (89).

³⁴ „У складу с тим покушајте да нађете пут спасења. Осим већ поменутих играчака које доносе задовољење можете кренути да мењате радна места, места становања, познанике, државу, климу; можете се препустити промискуитету, алкохолизму, путовањима, часовима кулинарства, наркотицима, психоанализи“ (90).

³⁵ Лаш Фр. Х. Свенсен каже да је ово добар савет који је „тешко поштовати, јер је свакој жилици у нашем телу страни да не покуша да се отргне од досаде. Али у досади лежи потенцијал. У досади се можемо испразнити, а празнина може бити пријемчивост, мада и не мора“ (Свенсен 2004: 148).

³⁶ Бродски овде алудира на песму „In Tenebris II“ из збирке *Poems of the Past and the Present* (1901) Томаса Хардија чији стих „If a way to the Better there be, it exacts a full look at the Worst“ садржи позив да се погледа у оно Најгоре. Ова песма пак није уврштена у избор поезије овог аутора у преводу на српски језик (Томас Харди, *Песме*, избор, превод, предговор и коментари Борис Хлебџић, Београд: Паидеиа, 2010), иако она насловљена „In Tenebris I“ јесте под насловом „In Tenebris

жује овакву пажњу је тај што она представља чисто, неистражено време у свој његовој понављаној, преобилној и монотonoј лепоти“ (90–91). Скоро парадоксално истичући позитивне аспекте досаде и говорећи да је она „прозор у бескрајност времена“, Бродски саветује да се тај прозор не затвара већ широм отвори пошто је досада показатељ безначајности индивидуе: „’Ти си коначан’ – говори време гласом досаде – ‘и ма шта чинио, узалудно је са мог становишта’“ (91). Свестан да ово није позитивно и да се ка томе не треба односити похвално, говорник саветује да је боље прихватити нешто негативно и трудити се да то траје што краће и има што мањи ефекат, него га игнорисати и мислити да до њега неће доћи. Ипак, промишљања о досади и времену терају на сазнање о властитој величини, и тим путем се стиже до смирености и толеранције, према себи, целокупном људском роду и свим конституентима физичког света. Јер, као што свака честица праши-не има коментар када је избришу са стола („’Сети ме се’ – шапће прашина“), тако и Бродски у овом цитату Петера Хухела препознаје себе и сваки живот који може бити избрисан са лица Земље једнако једноставно као прашина са стола, а жели да буде запамћен. Хухел, немачки песник (1903–1981), у том двостиху из песме “Die Engel” сажима поруку Бродског – човек је пролазан и безначајан у општем поретку времена у којем појединац или није релевантан, уколико се то време десило пре његовог рођења, или је заборављен, након смрти. Али, као што безначајна честица праши-не тражи да је неко памти, човек има исту потребу. И зато Бродски узвикује: „Живела досада!“ и кликће овој особености људског рода која обезбеђује да се схвате безначајност и пролазност зарад виших циљева: „Ви сте безначајни јер сте коначни. Међутим, што је већа свест о коначности, она се више пуни животом, емоцијама, радосћу, страховима, патњама. Јер бесконачност није претерано живахна, није посебно емотивна. Ваша досада вам, у крајњој линији, говори о томе. Уколико потиче од бесконачности“ (92). У овом контексту се, дакле, може пронаћи трачак наде и позитивна страна досаде.

Одавде потиче и наредни савет, који одудара од скоро свих раније изречених, али је такође користан: „Зато се предајте страстима, а оставите хладнокрвност сазвежђима. Страст је, пре свега, лек од досаде“ (92). У овом препуштању страстима сваке врсте крије се спас. Песник предлаже другачија решења, ближа свакодневици: детективске романе и акционе филмове, опуштање и „хитања душе у згуснути мрак“,³⁷ као и контакт са другим људима („Чврсто загрлите некога или пустите да вас загрле досада и туга које су у сваком случају веће од вас самих. Несумњиво ће вам бити тешко да издржите те загрљаје, али се трудите да издржите колико можете, а затим још мало“ [92]). Поврх свега, најбитнији је не мислити да се негде погрешило, не исправљати своје грешке и не враћати се у прошлост да би се анализирано оно што се не може променити. Треба се окренути ставу Вистана

(У тмини)“, стр. 55–56. Бродски је о Хардију и писао у обимном есеју „Удварање неживом (четири песме Томаса Хардија)“ у збирци *Туја и разум* (превела Славица Милетић, стр. 261–318) насталом на основу предавања студентима Маунт Хољок колеџа, тј. полазницима курса „Главни токови модерне лирске поезије“, током јесени 1994.

³⁷ Овде се провлачи парафраза Томаса Хардија (“fling your soul upon the growing gloom”, код Хардија је у питању заменица “his”, а не “your”) из песме „Дрозд у сутону“ (“The Darkling Thrush”), написана децембра 1900. године и сабране наредне године у збирци *Poems of the Past and the Present*. У прелеву Бориса Хлебеца, ови стихови гласе: „Дрозд један времешан, слаб, ситан и танушан, / Разбарушен од ветра бурног, / Овако решио је да се бори здушан / Против тога доба тмурног“ (Харди 2010: 21–22).

Хјуа Овна исказаног у поеми "The Sea and the Mirror: A Commentary on Shakespeare's *The Tempest*" (писана између 1942. и 1944. године; штампана 1944. заједно са поемом "For the Time Being" у истоименој збирци), тј. део под насловом "Alonso to Ferdinand". Став на који Бродски мисли налази се у стиху из дела који изговара Алонсо: „Веруј своје болу“ ("Believe your pain") – оно што делује као грешка то ипак није, а физички контакт са другом особом може да донесе добро: „Ти ужасни медвеђи загрљаји нису погрешка. И све остало што вас узнемирава. Увек се сетите да на овом свету постоје загрљаји из којих се, на крају крајева, не можете ишчупати“ (93).

Приближавајући се крају свог излагања, песник истиче да његова упозорења могу деловати тмурно, нестварно и неумесно за говор на крају школске године, али да их он не види као такве („Ако вам се ово чини исувише мрачним, онда ви не знате шта је заправо мрак. Ако вам се чини нестварним, надам се да ће време доказати да сте у праву. Ако пак сматрате ово неумесним за овако свечану прилику, онда се не слажем с вама.“ [93]), већ сматра да би, као и претходна два, дипломцима могли бити од помоћи. Они од наредног дана нису студенти („Вас сутра неће бити овде, јер су ваши родитељи платили само за четири године и ни дана дуже“ [93]), те одлазе из универзитетског окружења које им је посвећивало већу пажњу од оне на коју ће наићи ван његових граница и донекле штитило од *сйварној* света у чаури из које их пушта. У том грађењу каријере, трци за новац и хрљењу ка личној и породичној срећи, они ће се морати „суочити са јединственом личном судбином“ (93) и бити препуштени сопственим изборима и способностима. Завршни савети Бродског заправо су добре жеље за срећу у свету³⁸ којим влада не (више) само Зло, већ и Досада, као завршни грех у самој суштини људске природе. Изграђен одбрамбени механизам против ове две напасти модерног (и сваког претходног и наредног) света је најбитнији пртљаг за њихово „дивно, али заморно путовање“ у једном правцу експресним возом без возног реда са којег нема силаска. На овој возњи публици може помоћи став да је свака станица – почевши са Дартмут колеџом – само пролазна и да ће остати иза њих. Ипак, ма колико био свестан да је путовање пред њима узбудљиво, да обећава много и *de facto* представља остатак њиховог живота, Бродски завршава меланхоличном нотом да је управо колеџ онај најлепши и најспокојнији период који су имали прилику да искусе.³⁹

Додатак – 2005: Како размишљати (другачије)?

Парафразирајући Целана и Адорна, како говорити о злу након Бодријара и Хане Арент, или досади након Бродског? Мада о овим темама није лако говорити и истовремено избећи баналност, међу неколицином аутора која је у томе ипак успела се издвоја Дејвид Фостер Волас, један од најрепрезентативнијих гласова америчке прозе на преласку векова, такође, попут Бродског, активан и као есејиста и предавач. Он је 2005. године одржао

³⁸ „Не желим вам ништа више осим среће. Међутим, биће доста мрачних и, што је још горе, досадних часова које ће изазвати како спољашњи тако и ваш унутрашњи свет“ (93).

³⁹ „Зато никада нећете стајати у месту, чак и кад вам се чини да то чините; ово место од данас постаје ваша прошлост. Од сада ће се оно за вас постепено смањивати јер је тај воз стално у покрету. Оно ће се смањивати чак и кад вам се буде чинило да сте застали... Зато га погледајте последњи пут у његовим нормалним димензијама, док још није постало фотографија. Осврните се на њега са највећом могућом нежношћу јер гледате у своју прошлост. Погледајте широко отворених очију у оно најбоље. Јер сумњам да ће вам икада бити боље него овде“ (93–94).

свечани говор дипломцима Кенјон колеџа, који се може компаративно анализирати са говорима Бродског – не само да су били скоро истих година 1984, односно 2005, већ манифестују сличне идеје и савете, упркос другом времену.

Воласов говор уврштен је у избор *The Best American Nonrequired Reading 2006* као “Kenyon Commencement Speech” и касније објављен је у форми књиге под насловом *This Is Water: Some Thoughts, Delivered on a Significant Occasion, about Living a Compassionate Life* (New York: Little, Brown and Company, 2009). Интересантно је да је преломљен на око сто четрдесет страница, иако није ништа обимнији од говорâ Бродског, али је јасно да фрагментарност овог издања и специфичан изглед рефлектују тематику самог говора и честе преласке у нове пасусе које Волас иначе користи.⁴⁰ Ову фрагментарност пресликава и превод Мухарема Баздуља, објављен у часопису *Време* 2011. под насловом „Ово је вода”. Преводилац у пропратној белешци даје податке о излагању и одликама говора на крају школске године („Тај тзв. *commencement speech* најчешће, наравно, није литерарно или филозофски или чак реторички и оле вриједан текст”, 50), истичући да су управо „Говор на свечаности доделе диплома” и „Ово је вода” ипак вредни пажње. Баздуљ такође предлаже да би вредело „написати засебан есеј у којем би се успоредили говори на крају школске године Бродског и Воласа, вриједило би такођер контекстуализирати мјесто које има *This Is Water* у цјелини Воласовог опуса, али и то ваља оставити за другу прилику”, а овај текст ће, не случајно и не само због те Баздуљеве опаске, покушати да допринесе истраживању првог предлога.

У ком смислу се Воласов говор разликује од оних Бродског? Да ли ера у којој живи утиче на начин посматрања стварности? Колико је свет од 2000. године другачији од оног 1980-их? Која је позиција говорника пред дипломцима од којих је готово двоструко старији? Да ли се и он ослања на властита искуства и надограђује их на дидактику? Напослетку, како приступа и које су његове поруке?

Воласов став није, за разлику од става Бродског, опрезан и пун савета који би требало студенте да упуте у то како да се снађу у корумпираном свету, већ је више парабола вероватних ситуација које их вероватно чекају у будућности. Ипак, свет раног XXI века није ништа безазленији од оног две деценије раније, као што ни публика није нимало искуснија од оне претходне, те се разлике у приступу крију понајвише у самом говорнику: он не претендује на ауторитет и не жели да се представи као особа пуна искуства спремна да га истресе пред заинтересоване слушаоце (мада је лауреат угледних награда и признат аутор), већ више – што је у потпуности у складу са поетиком његовог прозног израза – као приповедач, налик оном ког Валтер Бенјамин описује у истоименом есеју (онај који „иде међу учитеље и мудраце. Он зна савјет – не попут пословице: за неки случај, већ као мудрац: за многе. Јер дано му је да досегне за цијелим животом” [Benjamin 1986: 187]), чија се запажања износе у облику поучних метафоричних прича протканих коментарима. Отуда он започиње анегдотом о две младе рибе које, пливајући, сусрећу старију, те на њено питање: „Каква је вода?”, прокоментаришу: „Шта је, доврага, вода?”, сугеришући несвесност окружења и важност једноставних ствари о којима ће касније говорити. Волас нема намеру да формира алузиван однос између себе и студената као онај између старије и млађих риба и разлог параболе је приземнији и јаснији: „Директна поента приче о рибама је једноставна: најочигледније, најшире распрострањене чињенице су често оне које је најтеже

⁴⁰ Ради кохерентности структуре овог текста, Воласови пасуси ће се овде означавати знаком „/” уместо преласка у нови ред.

видјети и о њима говорити. / Кад се ово формулише као реченица то, наравно, бива тек банална отрцана фраза – али чињеница је да у траншејама свакодневног живота одраслих особа, баналне отрцане фразе могу имати важност живота и смрти. / Или вам бар то желим сугерисати у ово ведро и лијепо јутро“ (50). Он не описује Зло, не даје Савете за живот и не описује Досаду, већ жели да представи баналности свакодневице одрасле особе, укаже на њихову свеprisутност и сугерише утицај на појединца. Правећи паралелу између универзитетског и постуниверзитетског живота, Волас анализира како академско образовање утиче на перцепцију света дипломаца, и на које начине ће се она показати као (не) успела у каснијем животу. Он признаје да је један од најчешћих клишеа који одликују говоре приликом свечаности дипломирања управо став да циљ хуманистичког образовања није да главе студената напуни корисним и бескорисним знањима, већ их оспособи да самостално размишљају. Ипак, сматра да се овај клише не треба посматрати као априорно лош и увредљив, јер „заиста учити неког о размишљању, што би се требало дешавати на оваквим мјестима, не значи подучити га како да мисли, него о избору о чему да мисли“ (51). Поента је не учити студенте како да мисле, већ о чему да мисле, што је смисленије – подучавати двадесетогодишњаке како да обликују своја мишљења је узалудно и благо увредљиво: не можете никада научити како да размишља ако није спреман да промени перспективу и прихвати другачији резон, а сугерисати другачији оквир потенцијално је ефикасније него укалупити студенте. Овај приступ образовању је прагматичнији, модернији и бољи.

Налик причи о затворенику који је практиковао пасивни отпор на северу Русије шездесетих година, Волас приповеда анегдоту – „дидактичку причицу“ – о два мушкарца усред непрегледне зиме на Аљасци. Њихов дијалог појашњава разлику између верника и атеисте на практичном примеру призивања божје помоћи у невољи: атеиста прича како се изгубио у међави, молио се за спас и потом се спасао – али не признаје да је то било уз помоћ са небеса, већ јер су га срела двојица Ескима који су му показали пут до кампа. Оно што, стога, поштовалац религије види као *божје њровиђење* и помоћ, у очима особе која није верник је *случајносћ* и нешто не претерано вредно помена. Волас представља две димензије перцепције и различито схватање исте ствари, и иде ка основној тези излагања и *punchline*-у. Међутим, различита схватања формирају се на основу личних ставова и индивидуалних посматрања и нечега што Волас описује као *аројанцију*: „Атеиста је тотално и иритантно увјерен у своје одбацавање могућности да су Ескимима имали икакве везе с његовом молитвом“ (51). Индивидуалност коју Бродски помиње сада није потпуно позитивна, већ нешто што се може подвргнути анализи – то што нас индивидуалност спасава од Зла и спрема за борбу против света не значи да треба да будемо затворени и ограничени искључиво на сопствена мишљења. У томе је, по Воласу, поента хуманистичке мантре о оспособљавању студената да мисле својом главом: „Хоћу да кажем како мислим да је ово један дио онога шта хуманистичка мантра о ‘учењу како да се мисли’ треба да поручи: да се буде само мало мање арогантан, да се има макар мало ‘критичког опреза’ спрема самог себе и ствари у које смо сигурни... јер велики проценат ствари о којима смо склонили мислити да су аутоматски исправне, заправо су, како ће се испоставити, тоталне грешке и заблуде“ (52). Не узимати ствари, односе и исказе здраво за готово, тј. поседовати природну и здраву скептичност према ономе што се представља као исправно, омогућава да се разуме свет одраслих и да се у њему преживи, што је, како сам признаје, говорник искусио на сопственој кожи – а убеђен је да ће и публика превалити исти пут искушења. Јер *џеоретисаџи* о животу не значи *живеџи*; тек се с проживљеним ситуацијама стиче искуство, и нема смисла insistирати на другачијем току, посебно не публици каква је она на Кејнџон колеџу.

Ипак, идеју да је човек центар света Волас не сматра превазиђеном, а овај ренесансни начин размишљања пример је тога како се нешто што се сматра безмало аксиомом може тумачити као погрешно: „Сваки дјелић мог непосредног искуства подржава моје дубоко увјерење да сам ја апсолутни центар свемира, најстварнија, најживља и најважнија особа која постоји. [...] Тако смо подешени по дифолту, у нашем хардверу, чим се родимо. / Размислите о томе: Нема ниједног искуства које сте доживјели, а да ви нисте били у његовом центру. / Свијет који доживљавате је испред вас, или иза вас, лијево или десно од вас, на ТВ екрану, на монитору или било гдје. / Мисли и осјећања других особа морају вам некако бити дојављени, а ваши властити су тако директни, ургентни, *сйварни*. / Схватате на шта мислим“ (52). Волас анализира став да је наша фокализација примарна говорећи да не жели да говори о саосећању са другима, посматрању света кроз њихове очи, сузбијању нарцизма и скромности којој се Бродски опширно посветио у „Говору на стадиону“ – ово усмерење на другу особу није, по америчком прозаисти, ствар врлине већ је по среди сопствени избор којим он из сфере личног/природног/уобичајеног покушава да се пребаци у сферу општег/неприродног/неуобичајеног: „То није ствар врлина – ради се о мом властитом избору да евентуално некако промијеним или се ослободим свог природног по дифолту подешеног хардвера, који је дубоко и буквално усмјерен искључиво на себе и који на све гледа само кроз сопствене наочари“ (52). Он људе који могу да направе ту промену назива „добро прилагођенима“, али долази до круцијалног питања: да ли је отвореност ка перцепцији других условљена знањем или интелектом, то јест, нечим *наученим* или од раније *усађеним*? Да ли су добро прилагођене особе такве јер су рођене такве, или су их знање и искуство припремили за такав живот?

„Одговор, што не изненађује, гласи да то зависи од *врсти знања* о којој говоримо“ (52, курзив Д. Б.), или, другим речима, *какво* је оно, а не *да ли уошшије йосшоји*. Све високошколске установе пружају знање и надограђују претходно, али Волас истиче да није поента да ли је *нешшо* научено, већ *шшо* је научено и како се примењује у стварности, у организованом систему човечанства, у интеракцији са другима и самим собом. Иако академско образовање, за говорника, „подупире тенденцију да животу прилажи преинтелектуално, да се изгубим у апстрактном размишљању умјесто да једноставно обратим пажњу на оно што ми се дешава пред очима“ (52), она флоскула о „учењу како да се мисли“ заправо се своди на врло једноставан, скоро клишеизиран став о томе да треба успоставити контролу над сопственим мислима и изабрати о чему ће се мислити и на шта ће се обратити пажња.⁴¹ Овакво истицање самосталности и индивидуалности кореспондира са Бродским и његовим инсистирањем на томе. Уколико се ово не постигне, могу се јавити суицидалне мисли и неретко долази до самоубиства пуцњем у главу као најснажнији чин самопрекопа и отпора против разума.⁴² Пошто је већина самоубица већ функционално мртва и пре

⁴¹ „Научити како мислити“ заправо значи научити како имати неку врсту контроле над тиме како мислимо и о чему мислимо. / То значи бити довољно свјестан и довољно савјестан да изабереш на шта обрађаш пажњу и да изабереш како ствараш смисао из искуства. / Јер ако не можете или не желите направити такав избор у свом одраслом животу, бићете тотално сјебани. / Размислите о старом клишеу о разуму као 'одличном слуги, али злом господару'. / Овај, као и многи клишеи, површно гледајући звучи гупо и банално, али заправо изражава велику и страшну истину“ (52).

⁴² „Уопште није случајност да одрасле особе које се убију из ватреног оружја скоро увијек пуцају себи у... *лаву*. / И истина је да је већина ових самоубица заправо била мртва још много прије него су повукли обарач“ (52). Међутим, издање овог говора из 2009, па и наш превод, а услед контекста

окончања живота, Волас, као алтернативу, нуди идеју да је још једна вредност образовања да спречи студенте да кроз живот пролазе као живи мртваци. Ипак, свестан да овакве приче и паралеле нису довољно конкретне, већ да ће их публика вероватно оценити као „хиперболу или апстрактну глупост“ – а истовремену знајући да је та иста публика несвесна како изгледа стварни живот и да јој теоретисање није довољно („Јасна је чињеница да ви, као управо дипломирани студенти, немате појма шта заправо значи живјети дан за даном“ [52]) – Волас се враћа на дидактичке параболе и износи једну о томе шта чини значајан део живота одраслих Американаца: „досада, рутина и ситне фрустрације“ (52). У овој обимној причи која је наставак и коментар „Похвале досади“ и алузија на одређене делове *Усамљене џомиле* Дејвида Рисмана, Волас описује просечан дан одраслих и све мономене и напорне детаље – посао, гужва, саобраћај, супермаркети, несносни непознати људи, продавци који су „апсолутни глас *смирџи*“, итд. – да би закључио: „И онда морате ружне шуштаве пластичне кесе пуне својих намирница у колицима чији један точак све вријеме лудачки вуче улијево прогурати некако кроз квргава паркиралиште пуно људи и смећа и покушати утоварити кесе у ауто тако да по могућности све не испадне и распе се по пртљажнику током вожње до куће и онда морате возити до куће, споро, кроз густ промет са интензивном фреквенцијом џипова, и тако даље, и тако даље“ (53). Такви пасуси Воласа су мрачна представа модерне Америке у њеном највећем паду, али они нису ограничени само на есејистичке текстове, већ се лајтмотивски јављају и у његовој прози,⁴³

Воласове смрти, изостављају једну реченицу између ове две – “It is not the least bit coincidental that adults who commit suicide with firearms almost always shoot themselves in: the head. *They shoot the terrible master*. And the truth is that most of these suicides are actually dead long before they pull the trigger.” (курзив Д. Б.) – која постоји у транскрипту и јасно се чује у аудио запису. Иронија је да је сам Волас свој живот окончао у септембру 2008. године, али не пуцњем у главу већ вешањем. До овога је, укратко, дошло након деценија борбе са депресијом (која му је дијагностификована још током студентских дана; о мотиву депресије он је писао и у својој прози мада никада аутобиографски, а кратка прича „Депресивна особа“ (*Крајњи разговори са ојавним мушкарцима*, превео Игор Цвијановић. Зрењанин: Агора, 2013, стр. 40–69) један је од примера те прозе), медикаментима, терапијама и рехабилитацијама. Такође је писао о суициду, у роману *Infinite Jest* (1996) и неким причама, нпр. Како у његовој биографији пише Д. Т. Макс, Волас се тог последњег дана – упркос будном оку супруге – искрао из куће и обесио након што је у својој гаражи исписао поруку и уредио део рукописа за недовршен роман *The Pale King* који је постхумно објављен 2011. године. О овоме се више може прочитати у биографским делима:

- David Lipsky. *Although Of Course You End Up Becoming Yourself: A Road Trip with David Foster Wallace* (2010);
- D. T. Max. *Every Love Story Is a Ghost Story: A Life of David Foster Wallace* (2012);
- Д. Т. Макс. „Недовршени: борба Дејвида Фостера Воласа да надмаши *Бескрајну лакрџију*“, превела Аријана Лубурић Цвијановић. *Поља*, год. 58, бр. 480 (март–април 2013), стр. 87–108.

⁴³ Један од таквих пасажа се може пронаћи у краткој причи „Заувек горе“ из поменутог збирке *Крајњи разговори са ојавним мушкарцима* (стр. 12–22) у опису реда за скакаоницу на базену: „Ти си у реду. Погледај околу. Изгледај као да ти је досадно. Ретки причају у реду. Чини се да су ти сви усамљени. Већина гледа у мердевине, изгледа као да им је досадно. Готово сви ви држите прекрштене руке, хладно вам је од позног сувог све јачег ветра на констелацијама чистоплавих хлорисаних капљица што вам покривају леђа и рамена. Чини се да је немогуће да би свима могло бити заиста оволико досадно. [...] Ноге девојчица те подсећају на јелене. Изгледај као да ти је досадно“ (16). Напослетку, говорећи о теми досаде, читалац се може сетити четрдесет и четвртог поглавља романа *The Pale King* у којем се назвали скоро афористичан цитат: “The key is the ability, whether

промећући се у један од важнијих чинилаца његове поетике. То очекује студенте и то ће их обузимати дан за даном, седмицу за седмицом, месец за месецом, годину за годином, као рутину, досадно иритантна и бесмислена свакодневица из које само привидно нема излаза.

А излаз се налази у промени става: „Ствар је у томе да баш таква мала фрустрирајућа срања требају бити ситуације у којима на сцену ступа могућност избора“ (53) – избор да се у овим часовима досаде и притиска мисли на нешто друго је бег од природног стања које налаже да се управо тада мисли на гужву и ствара притисак идејом да присутни људи намерно функционишу тако да направе што већу гужву и говорнику створе тензију.⁴⁴ Овакво размишљање је ипак усађено у људску психу и фокусирање на негативне елементе тренутне ситуације – број људи у реду за плаћање, застој у саобраћају, промене које доноси конзумеризам и претерана употреба горива, и друго – људско је по аутоматизму.

---

innate or conditioned, to find the other side of the rote, the picayune, the meaningless, the repetitive, the pointlessly complex. *To be, in a word, unborable.* I met, in the years 1984 and '85, two such men. *It is the key to modern life. If you are immune to boredom, there is literally nothing you cannot accomplish.*" (Wallace 2012: 440, курзив Д. Б.). Уколико је особа, дакле, способна да се одупре досади – круцијална је реч *unborable* која сугерише способност да субјекту не буде досадно – то представља кључ модерног живота и за особе имуне на досаду не постоји буквално ништа што не могу да постигну. Генерално гледано, *The Pale King* може се описати као делимично лајтмотивски окренут проблематици досаде, а овај концепт се разрађује из више углова и у неколико верзија, и на структурном и на тематском плану. На пример, при крају деветог поглавља, насловљеног „Ауторов предговор“ (“Author’s Foreword”), налази се једна од реченица које објашњавају тему досаде и говоре какав је њен утицај на живот модерног човека: “Maybe dullness is associated with psychic pain because something that’s dull or opaque fails to provide enough stimulation to distract people from some other, deeper type of pain that is always there, if only in an ambient low-level way, and which most of us* spend nearly all our time and energy trying to distract ourselves from feeling, or at least from feeling directly or with our full attention.

* (whether or not we’re consciously aware of it)” (Wallace: 87). Дакле, досада и тупост су у вези са психичким болом – нешто о чему говори у беседи „Ово је вода“, али је приметно и у његовој биографији – јер је проблем нечега што се може описати као глупо или досадно заправо у томе што то не стимулише људе довољно да би их одвратило од неког другог бола који је много дубљи и интензивнији. А управо од овог бола, присутног свуда око нас макар и суптилно, се већина људи, свесни или не, бори и покушава да побегне. У томе они троше скоро сву своју енергију и време – или се, пак, труде да такву врсту неизбежног бола и досаде не осећају директно и потпуно. Пасажи оваквог типа нису ретки у роману *The Pale King*, а из њих се може закључити колико је пажње Волас посвећивао теми досаде и тематизовању овог чиниоца модерног друштва. На крају, ради истраживања ове теме и анализе политике и „поетике“ досаде у овом роману, погледати Ralph Clare. “The Politics of Boredom and the Boredom of Politics in David Foster Wallace’s *The Pale King*”. *Studies in the Novel*, св. 44, бр. 4, зима 2012, стр. 428–446. Овај број часописа *Studies in the Novel* садржи темат о Воласу на преко сто страница под уредништвом Маршала Бозвела, истраживача његовог дела, и доноси седам текстова о том роману.

⁴⁴ „Због тога што ми застоји у саобраћају и гужве међу полицама и дуги редови пред благајнама дају времена да размишљам, и ако не будем донио свјесну одлуку о чему да мислим и на шта да обраћам пажњу, бићу изнервиран и јадан сваки пут кад будем ишао куповати храну, јер сам природно по дифолту подешен да мислим како се овакве ситуације тичу само мене, моје глади и мог умора и моје жеље да само дођем кући, и чиниће ми се да је цијели свијет, да су сви други ту тек да би мени били на *йуџу*, и ко су до врага сви ти људи који су мени на путу“ (52).

Овако би свако требало да размишља, јер је ситуација у којој се налази превише бизарна, досадна и убиствена да би се размишљало о било чему другом, а посебно не о нечем креативном. Враћајући се на основну идеју текста, Волас сугерише другачији начин мишљења и емпатију. Шта ако су људи који нама праве гужву и стварају нервозу у још већој гужви и још нервознији него ми? Шта ако ми њима сметамо? Шта ако је у космичком поретку објективно битније да *они* први стигну на касу, заврше куповину, претекну друге возаче, ухвате последњи трептај зеленог светла, пресеку пут *нама*? Шта ако „су неки од људи у тим џиповима у прошлости доживјели страшне саобраћајне несреће те им је вожња сада трауматична и терапеут им је препоручио да набаве џип да би се осјећали довољно сигурно да возе; или да је за воланом хамера који ме је управо непрописно претекао заправо отац чије мало дијете, болесно или повријеђено, лежи на сједишту до њега, и он хита према болници те је, на неки начин, у већој и легитимнијој журби него ја, да сам у ствари *ја* неко ко њему стоји на путу“ (53) – шта се дешава у том случају? У ситуацији кад се свако осећа под напором, досадно и болно, од помоћи је схватити да постоји неко – заправо, много таквих *неких* – чији су животи једнако или више напорни, досадни и болни. Због ове промене става Волас, као и Бродски, не држи моралну придику, свестан да је студентима то изазовно „јер тражи вољу и ментални напор“ и једноставно немогуће *консијантно* и *свакодневно* емитовати емпатију. Али у већини случајева могућа је другачија перцепција, јер можда непознате особе које видимо једном и никада више, а при том их (пр)осуђујемо као лоше, исконски нису такве, већ само имају лош дан,⁴⁵ а на свакоме је да схвати да може другачије: укратко, ако студенти науче о чему да размишљају и обрате пажњу на околинину, схватиће да постоје и друге опције.

Како „једина ствар која је Истинита са великим почетним 'И' је да требате одлучити како да покушате да то видите“ и у томе се крије „слобода правога образовања, учења како бити добро прилагођен“ (54), Волас, након илустративних примера на граници есеја и прозе,⁴⁶ снажно предлаже дипломцима да одлуче шта да обожавају јер *нешто* морају. Прво се намеће религија, што асоцира на позивања Бродског на библијске примере којима повезује хришћанство са својим временом и идејама. Ипак, Волас је опрезан спрема других предмета обожавања – новцу и телу, тј. материјалним стварима и идеалима физичке лепоте. Ако су они најбитнији, неће их бити довољно услед незасите жеље за што већим капиталом или ће довести до духовних пораза, незадовољства и пропасти. Ако се, пак, обожава моћ и властити интелект, људи се осећају слабо и уплашено, глупо и преварант-

⁴⁵ „Али у већини дана, ако сте довољно пажљиви и дате си могућност избора, можете одлучити да друкчије гледате на ту дебелу пренашминкану госпођу мртвих очију која је у реду пред касом управо викала на своје мало дијете – можда обично није таква, можда три ноћи није ока склопила јер је бдјела уз узглавље свог мужа који умире од рака костију или је можда управо она лоше плаћена службеница у продавници моторних возила која је баш јуче помогла вашем мужу или жени да ријеша неки проблем с папирологијом малим чином бирократске љубазности“ (53).

⁴⁶ Полижанровско и непотпуно прецизно одређење Воласових текстова је врло често присутно у његовом опусу, што истиче и Срђан Срдичић говорећи о тексту „Све то“ (Дејвид Фостер Волас, „Све то“, превео Игор Цвијановић. *Поља*, год. 55, бр. 462 [март–април 2010], стр. 96–101), у есеју „Релативност и недокучиве алтернативе“ (*Зайиси из чиићања*. Нови Сад: Културни центар Новог Сада, 2014, стр. 111–128): „Текст је објављен постхумно, и тешко га је једнозначно одредити. Не знамо да ли је *Све што* дело неке веће, замишљене целине, што је опција која је једно време фигурирала као сасвим извесна, или је дело сачињава самосвојну, у већој или мањој мери довршена кратка проза“ (116).

ски. Но, од предмета обожавања нема бега – „штетна ствар у вези с овим облицима обожавања није то да су они зли или грешни сами по себи; штета је у томе што су несвјесни. / Они су оно за шта смо по дифолту подешени. / Они су облици обожавања којима се једноставно постепено препустимо, дан за даном, бивајући све селективнији у ономе шта видимо и шта сматрамо вриједним, а да никад нисмо до краја свјесни шта радимо“ (54) – и они су свеprisутни. Могућност бега је наговештена у „Говору на стадиону“ – скромност и емпатија су „права слобода“, а усвојити их у формативним студентским годинама успех је академске институције. Тако се учи како се мисли: „Заиста важна врста слободе састоји се од пажње, свјесности, дисциплине, труда, способности да се збиља бринемо за друге људе и жртвујемо се за њих, изнова и изнова, на милијарду неупадљивих, малих, не-секси начина, сваки дан. / То је права слобода. / Тако се учи како се мисли. / Алтернатива је не-свјесност, подешеност по дифолту, борба за опстанак – стално изједајуће осјећање да смо имали па изгубили нешто бескрајно“ (54). Та слободе је, најзад, срж говора „Ово је вода“.

На крају, Волас је, као и Бродски, свестан да његов говор одудара од традиције беседа на крају школске године које се, у поређењу са њиховима, читају као банална и бесмислена. Ова два аутора су револуционисала тај реторичко-есејистички жанр: са свешћу да је суштственије причати о корисним стварима и сугерисати практичне савете, они доносе истину (са великим почетним словом) ослобођену уобичајених реторских фигура. Не желећи да буде напоран и неприкладан, Волас пружа пут до Истине која се тиче живота пре смрти и „тога да дођете до тридесете, или чак педесете године живота, а да се не пожелите упуцати у главу“ (54) – иронија је очигледна – а права вредност образовног система није да дâ оцене и подели дипломе, нити да пренесе непрактично и неупотребљиво знање, већ да освести студенте „да постоји оно што је стварно и суштинско, што је скривено, а све вријеме нам је пред очима, и због чега морамо сами себе подсећати изнова и изнова: ‘Ово је вода.’ / ‘Ово је вода.’ / ‘Они Ескимима можда су били нешто више него што се на први поглед чини.’ / То је заправо незамисливо тешко – живјети свјесно, одрасло, дан за даном“ (54). Дотадашње образовање вероватно није спремило публику за то, али ће их право образовање, животно, брзо освестити и довести до неопходних закључака. Тај процес траје много дуже од четири плаћене године и почиње, што каже и Бродски, већ наредног дана, или те исте вечери.

Текст „Ово је вода“ није, дакле, случајно изабран као паралела говорима Бродског, већ се покушало доказати колико су везе међу њима приметне: оне се не свде само на стилска одређења, споредне приче, повезивања образовног система и стварног живота и пружање конкретних и корисних савета, већ је и приступ другачији од похвалних излагања чија је сврха истицање важности факултетског образовања и битности институције са које дипломци одлазе у живот. И Бродски и Волас су оштри и директни, а не досадни реторичари који потенцирају своју надмоћ и искуство над онима који седе испред њих: обојица се обраћају и студентима, и родитељима, па, на крају, и професорском кадру и самој установи. Њихови говори су прожети интригантним анегдотама и нестандартним приступом који изазива коментаре и смех у публици (Воласов говор је на интернету доступан у аудио-облику, те бележи сваку успутну досетку говорника и реакцију присутних) и погађа суштину прецизније него класични говори и испразне похвалне речи.

Завршне напомене

Три беседе Јосифа Бродског живе двоструки живот у пољу књижевности и присутне су на есејистичком и реторичком плану и, уколико се пореде са осталим текстовима овог аутора, јасно је да заузимају битну и посебну позицију у његовом есејистичком раду. Када се читају као целина, долази се до закључака који се протежу од погледа на свет које је Бродски имао током осамдесетих, преко његових предвиђања будућности, све до личних сећања и доживљаја које је искусио на академским институцијама. Једна од основних порука студентима Вилијамс колеџа, Мичигенског универзитета и Дартмут колеџа је да би у свом одраслом животу, поред обавеза и послова који их чекају, свакако морали да преузму ствари у своје руке. Индивидуалност, самосталност и ослањање на сопствене ресурсе уз уважавање околине су кључне речи беседа и теза Бродског је да се уз такво понашање може упустити у борбу против Зла, играти утакмица живота и преживети Досада.

На интернету се може наћи велик број говора на доделама диплома од стране познатих личности из света филма, телевизије, музике, књижевности и уметности, али ове пригодне прилике ретко ко схвата озбиљно као Бродски и Дејвид Фостер Волас. У мору похвала и испразних речи о неизвесној, али узбудљивој будућности, тешко се проналазе поруке са смислом – и стога не чуди Баздуљев став о мању литерарне, филозофске или реторичке вредности тих беседа. Уколико се ова ситуација пренесе у оквире наше културе, намећу се питања: шта би наши савремени писци могли да кажу студентима или матурантима? Колику би вредност њихове беседе имале? Која би се имена могла ставити за говорницу наших универзитета? Напоследку, има ли поенте о томе говорити у времену када се на домаћим факултетима дипломе махом и не додељују (тј. често се примају са неколико година заостатка; чињеници да се са неким академским звањима није могуће ни запослити у струци овде није место), а свечана додела је у сфери научне фантастике јер се на одређеним институцијама одржава ретко или никад? Бодријаров текст „Последњи танго вредности“ из књиге *Симулакруми и симулација* између осталог говори о стању и пропасти универзитета, а неке идеје које је он изнео 1981. сада су битније и приметније више него икада.⁴⁷ Негативне одлике одређених универзитета додатно доказују вредност критичног погледа на те институције и, у светлу ових закључака, говори Јосифа Бродског читају се не само као примери квалитетног беседништва, већ и упозорења студентима и припрема за живот уз обавезан критички поглед на своју стварност и сопствено биће.

⁴⁷ „Универзитетске вредности (дипломе итд.) множиће се и наставити да циркулишу, помало као слободни капитали или евродолари, оне ће се кретати без референцијалног критеријума, у крајњем случају потпуно девалоризоване, али то нема значаја: сама је њихова циркулација довољна да створи друштвени хоризонт вредности, а опседнутост фантомском вредношћу биће чак утолико већа, уколико се њен референцијал (њена употребна вредност, њена разменска вредност, универзитетска ‘радна снага’ коју она покрива) буде више губио. Та је ситуација само, на изглед, нова. Она то јесте за оне који још мисле да се на универзитету одвија неки стварни процес рада и који у то инвестирају своје животно искуство, своју неурозу, смисао свог постојања. [...] Очајање студената што добијају дипломе без рада једнако је очајању наставника, и допуњује га. Оно је скривеније и подмуклије од традиционалног страха да се падне на испиту или да се добију безвредне дипломе“ (Бодријар 1991: 152–153).

Литература:

- Бењамин, Валтер. „Приповједач“, превела Труда Стамаћ у *Есејџички оилеги*, превеле Труда Стамаћ и Сњешка Кнежевић. Загреб: Школска књига, 1986, стр. 166–187.
- Бенјамин, Валтер. „Уметничко дело у веку своје техничке репродукције“, превео Милан Табаковић у *Есеји*, превео Милан Табаковић. Београд: Нолит, 1974, стр. 114–149.
- Библија – Свејџо јисмо Сјтарој и Новој завејџа*, по преводу Ђуре Даничића, Вука Караџића и Светог архијерејског Синода и преводима Светог владике Николаја. Шабац, Ваљево, Београд: Глас цркве, 2005.
- Бодријар, Жан. *Америка*, превела Мила Баштић. Београд: Buddy Books и Контекст, 1993.
- Бодријар, Жан. „Последњи танго вредности“ у *Симулакруми и симулација*, превела Фрида Филиповић. Нови Сад: Светови, 1991, стр. 152–154.
- Бодријар, Жан. „Прецесија симулакрума“ у *Симулакруми и симулација*, превела Фрида Филиповић. Нови Сад: Светови, 1991, стр. 5–43.
- Бодријар, Жан. *Прозирносј зла: оилеги о крајносним феноменима*, превео Миодраг Радовић. Нови Сад: Светови, 1994.
- Бродски, Јосиф. „Говор на свечаности доделе диплома“. *Соба и јо: изабрани есеји*, превела Неда Николић Бобић. Београд: Russika, 2008, стр. 280–285.
- Бродски, Јосиф. „Говор на стадиону“. *Туја и разум*, превела Неда Николић Бобић. Београд: Russika, 2007, стр. 114–121.
- Бродски, Јосиф. „Мање од јединке“. *Соба и јо: изабрани есеји*, превела Неда Николић Бобић. Београд: Russika, 2008, стр. 9–30.
- Бродски, Јосиф. „Похвала досади“. *Туја и разум*, превела Неда Николић Бобић. Београд: Russika, 2007, стр. 87–94.
- Волас, Дејвид Фостер. „Заувек горе“ у *Крајџки разјовори са ојавним мушкарцима*, превео Игор Цвијановић. Зрењанин: Агора, 2013, стр. 12–22.
- Волас, Дејвид Фостер. „Ово је вода“, превео Мухарем Баздуљ. *Време*, бр. 1045, 13. јануар 2011, стр. 50–54.
- Јерговић, Миљенко. *Рог*. Запрешић: Фрактура, 2013.
- Раичевић, Горана. *Есеји Милоша Црњанској*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2005.
- Свенсен, Лаш Фр. Х. *Филозофија госаге*, превео Иван Рајић. Београд: Геопоетика, 2004.
- Симић, Живојин. „Предговор“ у *Беседе: избор из свејџској беседнишјџва*, изабрали Перо Дамјановић, et al, превели Весна Бакотић-Мијушковић, et al. Београд: Култура, 1966, стр. VII–XII.
- Срдић, Срђан. „Релативност и недокучиве алтернативе“ у *Зайиси из чишјања*. Нови Сад: Културни центар Новог Сада, 2014, стр. 111–128.
- Фрост, Роберт. „Цијепач звијезда“ у *Изабрране јјесме*, изабрао и превео Милан Милишић. Београд: Радио Б92, 1996, стр. 71–74.
- Харди, Томас. „Дрозд у сутону“ у *Песме*, избор, превод, предговор и коментари Борис Хлебец. Београд: Паидеиа, 2010, стр. 21–22.
- Wallace, David Foster. *The Pale King*. New York: Little, Brown and Company, 2012.